

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра економічної теорії та права

М. В. Косич, О. І. Фролов, О. Ю. Олександрова

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Конспект лекцій

Частина 1

Харків – 2018

Косич М. В., Фролов О. І., Олександрова О. Ю.

Економічна теорія : Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ, 2018. – Ч. 1. – 76 с.

Даний конспект лекцій розкриває теоретичні основи ринкової економіки на мікро- і макрорівні. Економічна теорія є базовою наукою, що формує основу для вивчення інших прикладних економічних дисциплін. Це видання складається з трьох змістовних частин, де у першій викладено основні категорії, положення та економічні закони. Друга частина розповідає про закономірності розвитку національної економіки в цілому, і третя частина розглядає поведінку окремих економічних суб'єктів та пропонує шляхи досягнення максимальних результатів цими суб'єктами при мінімізації витрат.

Перша частина містить матеріал про розвиток різноманітних економічних систем суспільства, форми результатів виробництва, сутність грошей та їх функції, стадії кругообігу капіталу у різних сферах діяльності, формування та розподіл доходів, економічні функції держави, розвиток міжнародних економічних відносин та глобальні економічні проблеми.

Рекомендовано для самостійної та індивідуальної роботи студентів економічних спеціальностей усіх форм навчання, рівень освіти – «бакалавр».

Іл. 2, бібліогр.: 25 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри економічної теорії та права 4 грудня 2017 р., протокол № 4.

Рецензент

проф. О. І. Зоріна

М. В. Косич, О. І. Фролов, О. Ю. Олександрова

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Конспект лекцій

Частина 1

Відповідальний за випуск Косич М. В.

Редактор Буранова Н. В.

Підписано до друку 05.04.18 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 3,0. Тираж 50. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Український державний університет залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тема 1. Предмет і метод економічної теорії.....	4
Тема 2. Економічна система суспільства.....	8
Тема 3. Виробництво, його сутність та роль у житті.....	14
Тема 4. Теорія товару і грошей.....	20
Тема 5. Теоретичні основи ринкової економіки.....	25
Тема 6. Підприємство та підприємництво в ринковій економіці.....	30
Тема 7. Капітал підприємства, його кругообіг та обіг.....	35
Тема 8. Капітал сфери обігу.....	41
Тема 9. Ринкові відносини в аграрному секторі.....	46
Тема 10. Доходи населення, їх формування та розподіл.....	51
Тема 11. Держава та її економічні функції.....	57
Тема 12. Світове господарство. Міжнародні економічні відносини.....	65
Тема 13. Економічні аспекти глобальних проблем	71
Список літератури	74

ВСТУП

Основне завдання економічної теорії полягає в тому, щоб надати студентам базові теоретичні знання та найпростіші практичні навички з питань механізму функціонування економіки в умовах ринкових відносин. Даний конспект лекцій має на меті у стислій формі викласти основні проблеми та базові поняття сучасної економічної теорії.

Запропонований конспект лекцій відповідає нормативній програмі навчальної дисципліни «Економічна теорія» для підготовки бакалаврів та магістрів з економіки. Даний конспект лекцій стане в нагоді перш за все студентам економічних спеціальностей транспортних закладів вищої освіти, а також може бути використаний студентами транспортних спеціальностей як денної, так і заочної форм навчання.

Запропонований конспект лекцій є своєрідним містком між теоретичною частиною, викладеною в підручниках, і практичними знаннями і навичками, які мають опанувати студенти.

При підготовці конспекту лекцій використано широке коло джерел: перекладні і вітчизняні видання, матеріали фахових журналів України, деякі статистичні дані. У конспекті узагальнено досвід викладання курсу з економічної теорії та проведення практичних занять.

Конспект лекцій буде корисним для студентів під час підготовки до практичних занять, виконання контрольних і самостійних робіт та складання іспитів.

Тема 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

План

- 1 Зародження економіко-теоретичних знань.
- 2 Економічні закони та економічні категорії і їх класифікація.
- 3 Предмет економічної теорії. Методи економічного аналізу.
- 4 Функції економічної теорії.

1 Зародження економіко-теоретичних знань

Людина з моменту появи на Землі була змушена пристосовувати навколишнє середовище для задоволення своїх потреб. Ця діяльність людини і називається економікою. Знання людей перетворюються в науку тоді, коли люди переходять від опису бачення якихось процесів до аналізу їх суті на базі вивчення системи законів та закономірностей.

Елементи економічного аналізу спостерігаються в епоху античності та середньовіччя, коли видатні філософи розмірковували над ідеальним суспільним устроєм та проблемою обміну як формою економічного зв'язку між людьми.

Середньовічні схоласти у формі церковних догм також замислювались над ідеальним устроєм суспільства та місцем різних соціальних груп у ньому.

Поява нових ринкових відносин потребувала усвідомлення інших принципів функціонування економіки та її виділення в окрему науку.

Виникає перша школа, що будує теорію суспільної системи виключно на економіці, це меркантилісти. Головною метою вони вважали збагачення шляхом накопичення золота та срібла, для чого держава мала активно підтримувати вітчизняного виробника, обмежуючи конкуренцію ззовні.

З часом з'ясувалося, що погляди меркантилістів не дають можливості адекватно оцінити економічний розвиток, тому виникає наступна економічна класична школа. Класики стверджували, що в економіці панують природні закони, які не залежать від волі та бажання людини і які найкращим чином сприяють збільшенню добробуту суспільства загалом та окремо кожної людини, тому втручання держави не бажане.

Економічна дійсність, періодичні кризи, виникнення безробіття та інфляція поставили під сумнів теоретичні положення класичної школи, тому виникає новий напрямок у розвитку економічної науки, який започаткував англійський економіст Дж. М. Кейнс. Він виказав думку, що ринкова економіка із самого початку не є рівноважною, оскільки

сукупний попит відстає від сукупної пропозиції, тому держава має активно втручатися в економічні процеси.

2 Економічні закони та економічні категорії і їх класифікація

Економічний закон – це стійкий, істотний, причинно-наслідковий зв'язок та взаємозалежність між двома або декількома економічними явищами.

Економічні закони, як і закони природи, мають об'єктивний характер і не залежать від волі і бажання людей. Але на відміну від законів природи, які є вічними, деякі економічні закони змінюються разом із розвитком людського суспільства, тобто вони набувають історичного характеру.

Прикладом економічних законів може бути закон обмеженості ресурсів, закон вартості, закон грошового обігу, закон зростання продуктивності праці та ін.

В економіці діє ціла система економічних законів, які можуть бути загальними для всіх економічних систем або специфічними законами, які діють лише в одній економічній системі.

Економічні категорії – це узагальнювальні поняття, які виражають найбільш суттєві риси економічних явищ та процесів.

Ресурси, блага, гроші, відсоток, прибуток, товар, продукт, підприємець, інфляція, біржа, акція – все це приклади економічних категорій як узагальнювальних понять.

Економічні категорії мають об'єктивний характер, оскільки відображають конкретні виробничі відносини. Економічні категорії взаємопов'язані між собою і у своїй сукупності характеризують внутрішню економічну структуру суспільства.

3 Предмет економічної теорії. Методи економічного аналізу

Економічна теорія – це наука, яка вивчає об'єктивні економічні закони, які управляють процесами виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ, і займається пошуком шляхів найбільш ефективного використання обмежених ресурсів.

Предметом економічного аналізу виступає жива органічна економічна система, яка перебуває під впливом дуже багатьох факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх, і є складною для вивчення.

Економічна теорія складається з трьох розділів:

1 Політична економія, яка розглядає основні економічні категорії та закономірності розвитку.

2 Мікроекономіка, яка вивчає поведінку окремих економічних суб'єктів – споживача та фірми.

3 Макроекономіка, що аналізує функціонування національної економіки загалом.

Методи економічного аналізу – це сукупність прийомів та способів вивчення економічної дійсності.

До методів економічної теорії належать:

Метод наукової абстракції – це вияв в економічних явищах найголовнішого, найсуттєвішого і абстрагування від несуттєвих, поверхових явищ та їх впливу.

Індукція – це рух від різних фактів економічного життя до їх узагальнення в теорії, рух від часткового до загального. Цей метод дає можливість вивести економічні закони і теорії.

Дедуція – це зворотний рух від теорії до практики, від загального до часткового, коли на базі теорії йде пояснення фактів економічної дійсності.

Метод аналізу та синтезу.

Аналіз передбачає розподіл економічного явища на складові частини, окремі сторони.

Синтез означає поєднання розрізнених раніше частин і сторін певного явища в єдину цілісність з урахуванням взаємозв'язків між ними.

Статистичний аналіз як метод економічної теорії передбачає використання економічних даних та статистики для вивчення економічних процесів з точки зору кількісного аналізу.

Методи економіко-математичного моделювання – це методи, за яких формується певна економічна модель і проводиться її аналіз на базі використання математичних методів.

Метод експерименту – його проведення при економічному аналізі є надзвичайно складним, адже економіст має справу з економічною системою, де існують мільйони домогосподарств і

мільярди товарів та цін. Але незважаючи на ці труднощі, економісти іноді вдаються до експерименту, розбиваючи економічні явища на більш прості і експериментуючи з ними.

4 Функції економічної теорії

Економічній теорії належить дуже важливе місце в системі сучасних наукових знань. Це пов'язано з функціями, які вона виконує.

1 Пізнавальна функція – вона виходить з визначення самого предмета економічної теорії і полягає в пізнанні закономірностей та законів розвитку економіки. Таким чином економічна теорія допомагає зрозуміти наше суспільство, вивчити, описати та спрогнозувати економічну поведінку людей.

2 Практична функція – висновки та положення економічної теорії лежать в основі розроблення принципів та методів державної економічної політики і підприємницької діяльності. Економісти останніми роками стали радниками президентів та урядів. Вони беруть участь у розробленні державних програм, програм зовнішньої економічної діяльності та інших документів.

3 Методологічна функція – політична економія виступає як теоретична база для інших економічних дисциплін: економіки промисловості, економіки транспорту, бухгалтерського обліку, менеджменту, маркетингу та ін.

Вивчаючи політекономію, треба розрізняти позитивні (або фактичні) та нормативні (оцінні) твердження.

Тема 2. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

План

- 1 Поняття та критерії економічної системи.
- 2 Традиційна та командна економічні системи.
- 3 Ринкова економіка та її основні риси. Змішана економіка.
- 4 Ринок, його структура та функції.

1 Поняття та критерії економічної системи

Економічна система – це спосіб організації економічного життя суспільства.

Критерії класифікації економічних систем

Економічні системи відрізняються з точки зору:

а) відносин власності (форм та видів власності на засоби виробництва);

б) способів вирішення основних проблем: що, як і для кого виробляти;

в) способів досягнення основних соціальних цілей системи.

До соціальних цілей системи відносяться:

1 Економічна свобода.

2 Економічна ефективність.

3 Економічна справедливість.

4 Економічна безпека.

4 Економічне зростання;

г) засобів узгодження дій економічних суб'єктів між собою.

Основними типами економічних систем виступають:

1 Традиційна економічна система.

2 Командна економічна система.

3 Ринкова економічна система.

2 Традиційна та командна економічні системи

Традиційна економічна система існувала протягом досить тривалого часу розвитку людства.

Її характерні риси:

1 Колективна власність на засоби виробництва всієї общини.

2 Використання ручних знарядь виробництва.

3 Панування натуральної системи господарства.

4 Наступні покоління ухвалюють такі самі економічні рішення, що й минулі покоління. В економіці панують звичаї, традиції, які переходять з покоління в покоління.

5 Низька продуктивність праці, консерватизм у розвитку продуктивних сил.

Другим типом економічної системи виступає *командна економіка*. Ця економічна система існувала в Радянському Союзі, в ряді держав Східної Європи.

Основні риси командної економіки:

1 Державна власність на всі засоби виробництва, землю, її надра, об'єкти соціально-культурної сфери.

2 Основні економічні рішення ухвалює держава та її центральні органи.

3 Неefективне використання обмежених ресурсів, високий рівень матеріалоемності та фондоемності продукції.

4 Відсутність конкурентної боротьби, що призводить до низького рівня продуктивності праці та якості продукції.

5 Відсутність економічної зацікавленості підприємств у використанні новітніх досягнень НТР.

6 Державне гарантування підприємствам повного збуту продукції при будь-якій ціні.

7 Командна економіка побудована на принципах жорстокого централізму, всеохопного планування. Вона не забезпечує економічної свободи виробників, їх самостійності у прийнятті економічних рішень.

8 У командній економіці діє принцип зрівнялівки, який призводить до втрати стимулів до високопродуктивної праці, до неefективного використання трудових ресурсів.

9 Командна економіка – це дефіцитна економіка, в якій більшість ресурсів використовується для виробництва промислових товарів, а частка споживчих товарів у загальних обсягах виробництва дуже низька.

Крім того, державне регулювання цін призводить до постійного перевищення попиту на споживчі товари над їх пропозицією, що також породжує їх дефіцитність.

З позицій дії закону обмеженості ресурсів командна економіка – це неefективна, нерозумна, нераціональна економічна система, яка може існувати до тих пір, поки має можливість отримувати досить дешеві трудові та природні ресурси. Водночас час багато хто згадує її з ностальгією,

забуваючи про недоліки, але добре пам'ятаючи про **переваги**. До них можна віднести:

1 Державне гарантування мінімального рівня задоволення потреб в освіті та охороні здоров'я, впевненості у майбутньому, можливості своєчасного отримання заробітної плати, пенсії та ін.

2 Відсутність відкритої інфляції та безробіття.

3 Можливості держави концентрувати величезні кошти на вирішенні значних проектів (космічні програми, великі магістралі, розвиток воєнної промисловості).

3 Ринкова економіка та її основні риси. Змішана економіка

Ринкова економічна система виростає з системи товарного виробництва на тій його стадії, коли воно має загальний характер і повністю витісняє натуральне господарство. Ринкова система лежить в основі економіки всіх розвинутих країн світу, що вказує на її високу ефективність.

Основні риси ринкової економіки:

1 Різноманітність форм та видів власності, провідною з яких виступає приватна власність.

2 Економічна самостійність виробників у вирішенні основних економічних проблем: що, як і для кого виробляти.

3 Свобода конкуренції між товаровиробниками за споживача, яка стимулює фірми постійно покращувати якість продукції, зменшувати затрати ресурсів, швидко використовувати в виробництві новітні досягнення НТР.

4 Свобода ціноутворення, коли ціни вільно формуються на ринку.

5 Свобода підприємницької діяльності, можливість для кожного охочого започаткувати свій бізнес.

6 Економічна відповідальність підприємців за результати своєї діяльності. Кожен підприємець розплачується за негативні наслідки прийнятих рішень своїм капіталом, а інколи – і своїм майном.

7 Ринкова економіка – це саморегульована економічна система, оскільки ринок надає виробникам інформацію про необхідність збільшення виробництва одних товарів та послуг

або зменшення виробництва інших, що приводить до автоматичного перерозподілу ресурсів.

Ринкова економіка автоматично позбавляється від неефективних збиткових господарств.

Таким чином, ринкова економіка має дуже багато переваг. Водночас вона не є ідеальною економічною системою і має певні *недоліки*:

1 Ринкова економіка в чистому вигляді розвивається стихійно і породжує такі явища, як економічні кризи, безробіття, інфляція, масові банкрутства.

2 В ринковій економіці відбувається соціальне розшарування населення на багатих та бідних.

3 В ринковій економіці відсутня соціальна допомога людям з низьким рівнем доходів, безробітним, інвалідам, самотнім людям.

4 Механізм конкуренції інколи призводить до формування монополій.

Реакцією на ці недоліки ринкової економіки стало формування в більшості країн світу змішаної економічної системи.

Змішана економічна система – це ринкова економіка, яка доповнюється системою її державного регулювання.

У деяких країнах її ще називають соціально орієнтованою економікою.

У змішаній економічній системі держава бере на себе функції:

- антикризового регулювання економіки;
- проведення активної соціальної політики з надання допомоги безробітним, малозабезпеченим та непрацевдатним членам суспільства;
- створення правової бази;
- антимонопольного регулювання.

4 Ринок, його структура та функції

Ринок – це сукупність соціально-економічних відносин, які виникають між продавцями та покупцями продукції з приводу її купівлі-продажу.

Більш повно суть ринку розкривається через його функції:

1 Ринок пов'язує виробника і споживача, створюючи прямий та зворотний зв'язки між ними.

2 За допомогою ринку здійснюється контроль споживача за виробництвом. Саме на ринку виявляється, наскільки потрібні суспільству створені товари.

3 Ринок визнає або не визнає затрати праці на виробництво товару суспільно необхідними.

4 Ринок справляє стимулювальний вплив на економіку, оскільки спонукає виробників до прискорення НТР та економії часу, стимулює творчий пошук, ініціативу, знаходження резервів виробництва.

5 Ринок має регулювальний вплив на економіку, оскільки сигналізує про порушення потрібних пропорцій і необхідність перерозподілу ресурсів між різними галузями виробництва.

6 Ринок надає реальну інформацію про реальний стан економічної системи, її проблеми.

Головними видами ринку виступають:

- ринок виробничих товарів та послуг;
- ринок споживчих товарів та послуг;
- ринок інвестицій;
- ринок кредитів;
- ринок цінних паперів;
- грошовий ринок;
- валютний ринок;
- ринок праці;
- ринок нерухомості;
- ринок природних ресурсів.

Функціонування системи ринків значною мірою залежить від рівня розвитку спеціальних інститутів, які називають ринковою *інфраструктурою*.

До неї належать:

- товарні ярмарки та торгові біржі;
- мережа торговельних посередників (маклерів, дилерів, брокерів);
- лізингові фірми;
- сервісні центри;
- фірмові та комісійні магазини;

- фондові та валютні біржі;
- комерційні банки;
- страхові компанії;
- аудиторські фірми;
- біржі праці.

Тільки за умови існування розвинутої структури та інфраструктури ринку можливе ефективне функціонування ринкової системи.

Тема 3. ВИРОБНИЦТВО, ЙОГО СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ У ЖИТТІ

План

- 1 Система економічних потреб та їх види. Блага та їх види.
- 2 Ресурси та їх види.
- 3 Проблема обмеженості ресурсів. Крива виробничих можливостей та її аналіз.
- 4 Основні економічні проблеми суспільства.

1 Система економічних потреб та їх види. Блага та їх види

Людина як соціально-біологічна істота для забезпечення своєї життєдіяльності має задовольняти свої потреби. Саме необхідність задоволення потреб спонукає людину розпочинати процес виробництва. Тому економічний аналіз розпочинається з категорії «потреба».

Потреба – це прояв необхідності в певних речах, бажання володіти ними, відчуття нестачі чогось, якщо бажання залишається незадоволеним.

Класифікація потреб:

1 За характером виникнення потреби розподіляються на базові і такі, що породжені розвитком цивілізації.

Базові потреби – це потреби в благах, без яких неможлива життєдіяльність людини, які були і будуть завжди. Це потреба в їжі, воді, повітрі, одязі, житлі.

Потреби, породжені цивілізацією, – це потреби, які виникають у міру розвитку економіки країни.

У міру розвитку виробництва виникають нові види товарів та послуг, які формують нові потреби. Потреби в телевізорах, холодильниках, комп'ютерах виникли тільки після того, як виробники запропонували їх для продажу.

З точки зору засобів задоволення потреб вони поділяються на матеріальні та нематеріальні.

Матеріальні потреби – це потреби в реальних економічних благах, які мають матеріально-речову форму.

Нематеріальні потреби – це потреби в благах, які не мають речової форми (послуги юриста, музиканта, письменника, вчителя).

При аналізі потреб існує також їх класифікація, яку дав Д. Маслоу, і яка дістала назву «піраміда Маслоу». Базою наших потреб (основою піраміди) виступають фізіологічні потреби, другий рівень – це потреба у безпеці та захисті, у міру задоволення яких у людини виникають вищі, соціальні та духовні потреби – потреби у спілкуванні, потреби у визнанні та повазі, в самореалізації та саморозвитку.

Економічний інтерес – це система потреб суб'єктів господарської діяльності. Інтерес на противагу потребам, які орієнтовані на кінцеву ціль (потреба в булочці, взутті та ін.), спрямований на економічні відносини, на життєві умови в цілому. Тому інтерес виступає як стимул діяльності суб'єкта економіки, що визначає його господарську поведінку.

Класифікація інтересів:

- 1) за ознакою суб'єктивності:
  - а) особисті,
  - б) групові,
  - в) національні,
  - г) регіональні,
  - д) суспільні;
- 2) за ступенем важливості:
  - а) докорінні (головні),
  - б) другорядні;
- 3) за об'єктом інтересів:
  - а) морально-етичні,

- б) інтереси безпеки праці,
- в) інтереси режиму праці та відпочинку,
- г) грошово-фінансові інтереси,
- д) майнові інтереси.

Блага – це все те, за допомогою чого люди задовольняють свої потреби.

Вони поділяються на економічні та неекономічні.

Неекономічні блага – це все те, що людина бере від природи у готовому вигляді для задоволення своїх потреб (лісові горіхи, полуниці, вода, гриби, повітря).

Економічні блага – це блага, які людина спеціально виробляє для задоволення своїх потреб.

Більшість оточуючих сучасну людину речей, це саме економічні блага (будинки, меблі, дороги, одяг та ін.). Економічні блага поділяються на товари та послуги.

Товар – це результат людської праці, який спеціально виробляється для задоволення суспільних потреб у процесі купівлі-продажу.

Товари поділяються на споживчі товари і товари промислового призначення.

Послуга – це результат людської діяльності, який не набуває матеріально-речової форми і надається одними людьми іншим.

Послуги поділяються на особисті послуги та комерційні послуги.

Аналіз системи потреб суспільства має важливе значення для економіста:

1 *Рівень розвитку* потреб людей демонструє рівень розвитку суспільства.

2 *Розвиток потреб* – це підстава для майбутніх передбачень.

3 *Потреби людей* безмежні та розвиваються набагато швидше, ніж можливості виробництва в їх задоволенні.

2 Ресурси та їх види

Для того щоб виробляти необхідні економічні блага, потрібні певні економічні ресурси.

Ресурси – це все те, за допомогою чого люди виробляють необхідні їм товари та послуги.

Види ресурсів:

- 1 Природні ресурси.
- 2 Трудові ресурси.
- 3 Капітальні ресурси.
- 4 Підприємницькі ресурси.

Природні ресурси – це все те, з чого виробляються економічні блага.

Природні ресурси людина бере від природи *в готовому вигляді* (земля, вугілля, вода, нафта, газ, корисні копалини) або *в переробленому вигляді* (бензин, тканина, метал, борошно).

Трудові ресурси – це населення країни працездатного віку та стану з його фізичними та розумовими здібностями, рівнем освіти та професіоналізму, виробничим досвідом.

Капітальні ресурси – це все те, за допомогою чого люди виробляють економічні блага. Це засоби виробництва (верстати, машини, виробничі приміщення, транспортні засоби), які використовуються в процесі виробництва товарів та послуг. Гроші не є самі по собі капітальним ресурсом, оскільки за їх допомогою не можна щось безпосередньо виробляти. Гроші лише дають можливість придбати ресурси, але самі по собі ресурсами не є.

Підприємницькі здібності – це здатність людини до підприємницької діяльності, вияв ініціативи і творчого пошуку, пов'язаного з організацією бізнесу. Вони виступають як економічний ресурс, оскільки саме завдяки підприємцю всі види ресурсів поєднуються в єдину систему, створюючи умови для виробництва товарів та послуг.

3 Проблема обмеженості ресурсів. Крива виробничих можливостей та її аналіз

У кожний даний момент часу кожна країна має строго визначену кількість та якість усіх видів ресурсів. І якщо зіставити обсяг та структуру суспільних потреб з кількістю та якістю ресурсів, за допомогою яких можна виробляти економічні блага, то виходимо на закон обмеженості ресурсів.

Закон обмеженості ресурсів стверджує, що економічні блага кожної країни є обмеженими, бо немає достатньої кількості ресурсів, щоб виробляти усі блага, які потребують люди для повного задоволення усіх своїх потреб.

Результати дії закону обмеженості ресурсів:

1 Люди завжди хочуть споживати більше, ніж економіка країни може виробляти, оскільки потреби завжди більші за ресурси.

2 Обмеженість ресурсів відносно потреб людей потребує їх ефективного та раціонального використання.

3 Люди перебувають у пошуках найбільш ефективного використання обмежених ресурсів. Всебічна економія має відношення не тільки до виробництва, але і його організації, торгівлі, транспорту та інших сфер діяльності людини.

4 Кожен із ресурсів має різні можливі варіанти (альтернативи) свого використання. Це означає, що кожна окрема людина, підприємець, держава в цілому при використанні ресурсів стоять перед проблемою вибору: як знайти такі форми використання обмежених ресурсів, щоб при мінімальних затратах ресурсів отримати максимальну кількість матеріальних благ.

5 У процесі вибору та ухвалення економічного рішення виникає поняття альтернативної вартості.

Альтернативна вартість – це ті втрати, яких зазнає окрема людина або суспільство в цілому, прийнявши інше економічне рішення про використання власних обмежених ресурсів.

Звідси головний принцип економічної науки:

Не буває вибору без втрат – тобто кожне наше економічне рішення приносить нам як певні вигоди, так і певні втрати.

Проблему обмеженості ресурсів графічно ілюструє крива виробничих можливостей (рисунок 1). Для її аналізу необхідно враховувати такі складові:

Виробничі можливості країни – це кількість та якість ресурсів, які вона має в даний момент.

Повна зайнятість ресурсів – це повне використання всіх видів ресурсів країни в процесі виробництва.

Повний обсяг виробництва означає, що ресурси країни використовуються в такій комбінації і на такій технічній основі, які дають найбільший обсяг виробництва.

Крива виробничих можливостей (КВМ) – показує, яку кількість товарів та послуг може виробити економіка країни за наявності ресурсів.

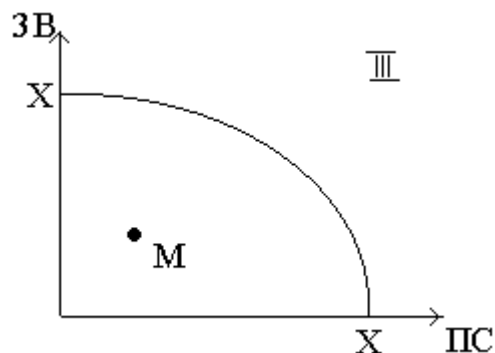

Рисунок 1 – Крива виробничих можливостей

Аналізуючи цю КВМ, можна зробити такі висновки:

1 Якщо країна має повну зайнятість ресурсів, то вона працює на межі своїх виробничих можливостей.

2 Збільшення виробництва одних товарів країна в даний момент часу має можливість лише за рахунок зменшення виробництва інших товарів.

3 Альтернативна вартість збільшення виробництва одного товару – це та кількість іншого товару, яку втрачає країна, перекидаючи ресурси в інше виробництво, і ця альтернативна вартість постійно зростає.

Положення КВМ може змінюватись. Якщо КВМ зсувається догори вправо, то це означає збільшення виробничих можливостей країни. Якщо КВМ зсувається вниз вліво, то це означає зменшення виробничих можливостей країни. Є також багато інших положень КВМ, які показують зміни у виробничих можливостях країни.

Якщо країна має певні виробничі можливості, але в даний момент часу її економіка перебуває в точці М, то це означає невикористання виробничих можливостей країни.

4 Основні економічні проблеми суспільства

Кожна економічна система завжди стоїть перед необхідністю вирішення таких основних економічних проблем:

Що виробляти? Це пошук відповіді на питання, які товари та послуги необхідно виробляти з ресурсів даної країни.

Як виробляти? За допомогою яких ресурсів, на основі яких технологій мають бути вироблені товари та послуги.

Для кого виробляти? Для кого призначені товари, хто буде отримувати від них користь, як будуть розподілятися вироблені товари між членами суспільства.

Всі наступні теми даного конспекту лекцій будуть присвячені пошуку варіантів вирішення всіх цих проблем.

Тема 4. ТЕОРІЯ ТОВАРУ І ГРОШЕЙ

План

1 Розвиток форм вартості, виникнення та суть грошей. Особливості сучасного грошового обігу.

2 Функції грошей.

3 Закон грошового обігу. Поняття інфляції.

1 Розвиток форм вартості, виникнення та суть грошей. Особливості сучасного грошового обігу

Гроші та грошовий обіг виступають як дуже важливе і цікаве економічне явище. В системі натурального господарства гроші не потрібні. Вони виникають як результат розвитку товарного виробництва і пов'язані з таким фактором товару, як вартість. Для того щоб виявити вартість товару, його треба прирівняти до інших товарів. Товаром, який став виражати вартість усіх інших товарів, і стали гроші.

Процес виникнення грошей включає чотири основні форми розвитку вираження вартості:

1 Проста форма вартості – кількість товару А = кількості товару Б.

Товар А є у відносній формі вартості, оскільки він виражає свою вартість у товарі Б. Товар Б є в еквівалентній формі

вартості, і показує вартість товару А, тобто він вже виступає як прообраз майбутніх грошей.

2 Розгорнута форма вираження вартості.

При розгорнутій формі вартості власник товару А виходить з ним на ринок і може обміняти його на будь-який з товарів Б, С, К, кожен з яких буде виражати вартість товару А. Ця форма вираження вартості існувала у той час розвитку суспільства, коли домінувало натуральне господарство, а товарне виробництво лише зароджувалось. По мірі розвитку товарного виробництва виникає потреба в одному єдиному товарі – еквіваленті, який би зміг виражати вартість усіх інших товарів.

3 Загальна форма вартості.

При загальній формі вартості один товар виконує роль загального еквівалента. У різних народів це були різні товари: чай, сіль, худоба, хутра, метали. На них можна було обміняти свій товар, щоб потім отримати потрібний.

4 Грошова форма вартості.

При грошовій формі вартості роль загального еквівалента виконує золото. Тобто споживна вартість такого металу, як золото, якнайкраще підходить для виконання ним суспільної функції грошей.

По-перше, золото портативне, і навіть у невеликій кількості золота закладена досить велика вартість, що пов'язано з його рідкістю і великими затратами праці на його пошук і видобуток.

По-друге, золото добре зберігається і легко розділяється на найменші частини, не втрачаючи при цьому своєї якості, що дуже важливо для грошей.

По-третє, золото є загальноприйнятим грошовим металом в усіх країнах світу.

Таким чином, *гроші* – це загальний еквівалент, який стихійно виділився з світу товарів для вираження їх вартості.

2 Функції грошей

Найголовнішою умовою функціонування економіки виступає безперешкодний рух грошей. Гроші виконують виняткову роль в економіці, що впливає з їхніх основних функцій.

Гроші виконують такі функції:

1 Функція міри вартості

Цю функцію гроші виконують, коли вони виражають вартість товарів та послуг. Ми використовуємо функцію міри вартості, коли, дивлячись на етикетку або цінник товару, з'ясовуємо його ціну. Ціна – це вартість товару, виражена в грошах.

2 Функція засобу обігу

Цю функцію виконують лише реальні грошові знаки: монети, банкноти, коли вони використовуються в процесі купівлі-продажу товарів (Г-Т-Г'). З цієї функції виникають монети – це кількість золота певної ваги, форми, проби, вартість якої засвідчується державою.

Казначейські білети – випускаються державою, виступають як розмінні гроші і ніколи не обмінюються на золото.

У сучасних умовах золото перестало виконувати функцію грошей, і її виконують паперові гроші не тому, що самі вони є товаром або забезпечені золотом, а через те, що їх у цій ролі визначила держава. З цієї точки зору гроші поділяються на товарні та декретовані.

Товарні гроші – це гроші, що мають власну внутрішню вартість (золото, золоті монети, конвертовані в золото банкноти).

Декретовані гроші – це сучасні гроші, які не мають внутрішньої вартості, а їхня цінність визначається ззовні державою.

3 Функція засобу платежу

Особливості сучасних грошей також пов'язані з функцією засобу платежу. Цю функцію гроші виконують під час продажу товарів та послуг у кредит, а також при виплаті заробітної плати, ренти, відсотка. Ця функція породила такі види цінних паперів, як банкноти, вексель, чек, кредитна картка – засоби, що замінюють гроші.

Банкноти (банківські білети) – це зобов'язання банку, які випускаються під векселі, золото та інші дорогоцінності. Їх випускають найбільші банки країни, і вони спочатку вільно обмінювались на золото, були ніби його «представниками» на ринку. На початку ХХ ст. більшість країн світу скасували обмін банкнот на золото, а їх випуск підпорядковується іншим вимогам.

Вексель – це письмове зобов’язання боржника про оплату певної суми грошей у визначений термін. Існує суворо визначена форма оформлення векселя: на спеціальному папері, який використовується для друкування грошей, де зазначають, кому і ким, в якому місці і в який час видано вексель, строк і суму платежу на ньому.

Векселі можуть розпочати самостійний рух, якщо вони передаються від одного власника іншому шляхом особливого передатного напису – індосаменту. Вексель можна продати банку, отримавши гроші з певною знижкою раніше зазначеного на векселі терміну.

Чек – це вказівка банку про зняття або перерахування певної суми грошей з чекового рахунка на користь пред’явника чека.

Кредитна картка – це розрахунковий засіб, який дає можливість на базі використання банківських електронних систем перерахувати безготівкові гроші на користь установ, що надали товари та послуги. Тому кредитні картки ще називають електронними грошима.

4 Функція засобу нагромадження

Цю функцію гроші виконують, коли залишають сферу обігу і нагромаджуються або у вигляді скарбів (золота, витворів мистецтва, нерухомості), або у вигляді заощаджень у банках. Нагромадження грошей у поточному періоді дає можливість забезпечити зростання виробництва і збільшення споживання у майбутньому.

5 Функція світових грошей

Цю функцію гроші виконують у системі міжнародних розрахунків між державами. До початку ХХ ст. функцію світових грошей виконувало лише золото. З середини ХХ ст. цю функцію почав виконувати долар США, а потім і вільно конвертовані валюти (ВКВ) найбільш розвинених країн світу, а також міжнародні гроші.

Міжнародні гроші – це гроші, створені міжнародними організаціями для здійснення розрахунків між країнами.

3 Закон грошового обігу. Поняття інфляції

Кількість грошей, необхідних для обігу, визначається законом грошового обігу.

Закон грошового обігу визначає, що кількість грошей M , необхідних для обігу, дорівнює кількості вироблених товарів та послуг Q , помножених на ціни цих товарів P та поділених на число обертів однієї грошової одиниці V .

$$M = \frac{Q \times P}{V} \quad (1)$$

Економіка країни кожного разу балансує кількість вироблених товарів з кількістю випущених в обіг грошей згідно з рівнянням обігу:

$$M \times V = P \times Q \quad (2)$$

Наслідком порушення вимог закону грошового обігу виступає інфляція.

Інфляція – це збільшення цін на всі товари та послуги країни протягом досить тривалого періоду.

З точки зору темпів зростання цін розрізняється:

1) *уповільнена інфляція* – коли ціни зростають не більш ніж на 10 % на рік;

2) *галопаюча інфляція* – темпи зростання цін від 10 % до 200 % на рік;

3) *гіперінфляція* – зростання цін більш ніж на 200 % на рік.

Основні причини інфляції можна визначити, розглянувши фактори, які впливають на ціни, виходячи з формули:

$$P = \frac{M \times V}{Q} \quad (3)$$

1 Збільшення грошової маси M в обігу, яке пов'язане з їх надмірною емісією (M та P збільшуються).

2 Збільшення числа обертів грошей (V та P збільшуються).

З Зменшення обсягу виробництва товарів та послуг у країні (Q зменшується, P збільшується). Це може бути викликано станом економічної кризи в країні, падінням виробництва.

Найважливіші наслідки інфляції:

- знецінення заощаджень населення та цінних паперів;
- зменшення обсягів кредитів, що призводить до зменшення інвестицій;
- дезорганізація роботи банківської системи;
- різке збільшення цін на ресурси, що збільшує затрати виробництва і призводить до нового зростання цін;
- виникнення тіньової економіки, спекуляції, злочинності, поглиблення майнової нерівності населення;
- зникнення стимулів продуктивної діяльності;
- втрата цінами регулювальної ролі.

Тема 5. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

План

- 1 Натуральна і товарна форми організації виробництва.
- 2 Товар і його фактори. Двоїстий характер праці, втіленої в товар.
- 3 Закон вартості та його функції.

1 Натуральна і товарна форми організації виробництва

Сучасне ринкове господарство виникає на базі товарного виробництва, яке у свою чергу, приходиться на заміну натуральному господарству.

Натуральне господарство – це така форма організації виробництва, при якій продукти праці призначаються для споживання всередині господарства.

Основні риси натурального господарства:

- 1 Існування замкнутого кругообігу продуктів, при якому, все що виробляється в господарстві, в ньому ж і споживається.
- 2 Недостатній розвиток суспільного розподілу праці, спеціалізації виробництва.

3 Майже однакова структура всіх господарств.

4 Використання ручних знарядь праці, що призводить до низької ефективності виробництва, не забезпечує розвитку продуктивних сил суспільства.

Натуральне господарство витісняється з економіки більшості країн у міру розвитку товарного виробництва.

Товарне виробництво – це така організація суспільного господарства, при якій продукти виробляються спеціалізованими, відокремленими виробниками не для себе, а для продажу.

Умови та причини виникнення товарного виробництва:

1 Суспільний розподіл праці, спеціалізація виробників на виробництві окремих видів товарів та послуг.

Існує **три види** розподілу праці:

- загальний – розподіл праці між різними галузями виробництва (між промисловістю, сільським господарством, торгівлею та ін.);

- частковий – розподіл праці всередині різних галузей виробництва (легка і важка промисловість, землеробство і тваринництво і т. д.);

- одиничний – розподіл праці всередині підприємств (інженери, робітники, менеджери, бухгалтери і т. д.).

2 Економічна відокремленість товаровиробників – тобто таке їх становище, коли виробник має право володіти своєю продукцією, вільно розпоряджатись нею, приймати самостійні економічні рішення.

3 Виникнення економічної можливості виробляти не лише необхідний, але й додатковий продукт на базі зростання продуктивності праці. Додатковий продукт виникає в умовах, коли товаровиробник має можливість виробити продукції більше, ніж потрібно йому самому для задоволення власних потреб.

2 Товар та його фактори. Двоїстий характер праці, втіленої в товар

Елементарною частинкою товарного виробництва виступає товар.

Товар – це результат людської праці, який задовольняє суспільні потреби і виробляється для продажу на ринку.

Основні фактори товару:

1 **Споживна вартість товару** – це здатність товару задовольняти потреби покупців.

2 **Вартість товару** – це здатність товару бути результатом людської праці.

Як споживні вартості всі товари різні, і їх не можна зіставити одне з одним. Але як вартості всі товари мають одну загальну рису – всі вони однакові, бо виступають результатом однакової абстрактної людської праці.

Формою вираження вартості товару виступає їх **мінова вартість** – здатність товару в певних пропорціях обмінюватись на інші товари.

Два фактори товару: споживна вартість і вартість обумовлені двоїстим характером праці, вкладеної в товар. З одного боку, праця, вкладена у виробництво товару, має **конкретний характер**, як праця кожного конкретного товаровиробника (кравця, пекаря, столяра), який працює за допомогою конкретних засобів виробництва і створює конкретні товари (одяг, хліб, меблі). Але якщо ми на хвилину забудемо, що виробляють ці люди, то в праці кожного з них залишиться одна загальна риса – всі вони витрачають свою фізичну та розумову енергію, свої здібності.

Абстрактна праця це і є праця взагалі, праця, як абстрактна діяльність людини, як витрати розумової та фізичної енергії людей. Саме витрати певної кількості та якості абстрактної праці дають основу для зіставлення вартості різних товарів між собою та визначають пропозиції в їх обміні.

Конкретною працею створюється споживна вартість товару, а абстрактною працею – його вартість.

3 Закон вартості і його функції

Необхідно відрізнити індивідуальну та суспільну вартість.

Індивідуальна вартість товару залежить від затрат абстрактної праці на його виробництво кожного конкретного товаровиробника. При виробництві однакових товарів різні товаровиробники працюють за різних умов. Тому індивідуальна вартість одного і того самого товару для різних виробників різна.

Але ж на ринку однакові товари продаються за приблизно однаковими цінами. Це відбувається тому, що ринкова ціна товарів коливається навколо його суспільної вартості під впливом попиту та пропозиції.

Суспільна вартість товарів визначається затратами праці тих виробників, які працюють за суспільно необхідних умов виробництва: застосовують найбільш поширені в суспільстві засоби виробництва та технології і виробляють більшість товарів даного виду.

Таким чином, суспільна вартість складає ядро ринкової ціни:

- якщо попит на товари більший за пропозицію, то ринкова ціна більша за суспільну вартість;
- якщо попит дорівнює пропозиції, то ринкова ціна дорівнює суспільній вартості;
- якщо попит менший за пропозицію, то ринкова ціна менша за суспільну вартість.

Закон вартості визначає, що виробництво і обмін товарів на ринку регулюється суспільно необхідними затратами праці тих виробників, які працюють за найпоширеніших умов виробництва і виробляють більшість товарів даного виду.

Суспільна вартість товарів залежить:

1) від продуктивності праці.

Продуктивність праці – це та кількість товарів та послуг, яку може виробити робітник за одиницю часу.

Фактори продуктивності праці:

- рівень розвитку засобів виробництва, механізації та автоматизації виробництва;
- використання у виробництві досягнень НТР;
- рівень освіти та кваліфікації працівників;
- рівень організації та управління виробництвом.

Якщо продуктивність праці в суспільстві зростає, то суспільна вартість товарів зменшується, а отже, за інших різних умов, падають і ринкові ціни на них;

2) від інтенсивності праці.

Інтенсивність праці – це затрати людської енергії за одиницю часу.

Зростання інтенсивності праці проявляється у збільшенні темпів роботи, швидкості її виконання, у скороченні часу на перерву та відпочинок. Тому при зростанні інтенсивності праці загальна кількість вироблених товарів зростає, але вартість одиниці товару залишається незмінною;

3) від рівня складності праці.

Праця може бути простою і складною.

Проста праця – це праця, яка не потребує спеціальної підготовки (землекоп, збирач фруктів).

Складна праця – це праця, яка потребує спеціальної освіти, підготовки, оволодіння певною професією (ювелір, машиніст, програміст).

Чим більш складною є праця, тим більшу вартість вона створює за одиницю часу.

Функції закону вартості:

1 У результаті дії закону вартості відбувається диференціація товаровиробників, збагачення одних та банкрутство інших. Ті виробники, у яких індивідуальна вартість товару менша за суспільну, збагачуються і процвітають, а ті, у кого індивідуальна вартість більша за суспільну, банкрутують і втрачають усе.

2 Закон вартості стимулює виробників постійно покращувати виробництво, підвищувати продуктивність праці, щоб мати низьку індивідуальну вартість товарів.

3 Закон виступає стихійним регулятором товарного виробництва, впливає на структуру виробництва, на рух капіталів з одних галузей виробництва в інші.

Визначення вартості товару кількістю затраченої суспільно необхідної праці лежить в основі **трудової теорії вартості**. Цю теорію було розроблено представниками класичної школи економічної теорії: У. Петті, А. Смітом, Д. Рікардо, К. Марксом. У сучасній світовій економічній науці існують і інші теорії вартості, в центрі уваги яких лежить проблема мінімізації витрат на вироблену продукцію та кінцеві результати виробництва.

Родоначальник **теорії трьох факторів виробництва** Ж. Б. Сей трактував формування вартості товару як результат витрат трьох факторів для його виробництва: праці, капіталу і землі. Оскільки кожен з цих факторів створює свій вид доходу,

вартість товару складається із суми заробітної плати, прибутку та ренти.

Наприкінці XIX ст. набув поширення принципово новий підхід до формування вартості – **теорія граничної корисності** (теорія маржиналізму). Згідно з цією теорією вартість товару визначається мірою корисності товару на ринку (його цінністю). Цінність розглядається як суб'єктивна категорія, як судження економічної людини про кількість даного блага, його рідкість та можливості відтворення.

Неокласична теорія звертає більше уваги не на вартість товарів, а на формування ринкових цін на них, оскільки ціна найтісніше пов'язана з ринковим механізмом. Ринкові ціни розглядаються як результат взаємодії попиту і пропозиції товару на ринку.

У сучасній економічній теорії, в умовах постіндустріального інформаційного суспільства виникла **принципово нова концепція вартості – інформаційна**. Вона виходить з того, що у високорозвинених країнах світу інформаційний сектор розвивається найвищими темпами зростання. Тому знання, а не праця, розглядається цією теорією як джерело вартості товару.

Тема 6. ПІДПРИЄМСТВО ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

План

1 Виробництво та його фактори. Матеріальне та нематеріальне виробництво.

2 Результати виробництва. Поняття перенесеної, знову створеної та доданої вартості.

3 Національний дохід. Національне багатство та його структура.

4 Ефективність виробництва та її показники. Соціально-економічна ефективність.

1 Виробництво та його фактори. Матеріальне та нематеріальне виробництво

Для функціонування процесу виробництва в будь-якій економічній системі завжди необхідні два фактори:

1 Особистий фактор виробництва.

2 Речовий фактор виробництва.

1 Особистий фактор виробництва – це трудові ресурси країни, а на рівні підприємства – це трудовий колектив підприємства, який складається з людей певної професії, рівня освіти, які виконують у виробництві певну функцію.

2 Речовий фактор виробництва складають засоби виробництва, які використовуються в процесі створення економічних благ. У сучасних умовах розвиток засобів виробництва перебуває під значним впливом науково-технічної революції (НТР).

Матеріальне та нематеріальне виробництво

Суспільне виробництво з точки зору його результативності та форми, розподіляється на дві великі сфери:

1 Сфера матеріального виробництва.

2 Сфера нематеріального виробництва.

Сфера матеріального виробництва – це такі галузі виробництва, в результаті діяльності яких виробляються економічні блага, які мають матеріально-речову форму.

До неї належать:

- **основне виробництво** – ті галузі, які безпосередньо виготовляють економічні блага (всі види промисловості, сільське господарство, будівництво, лісове та рибне господарство);

- **виробнича інфраструктура** – це ті галузі, які обслуговують основне виробництво і забезпечують його ефективну діяльність (вантажний транспорт, система зв'язку, матеріально-технічне забезпечення, фінансово-кредитні заклади: банки, біржі, галузі ділових послуг).

У сфері матеріального виробництва створюються товари, виробничі та комерційні послуги.

Сфера нематеріального виробництва – це сфера, результати діяльності якої не набувають матеріально-речової форми і створюють нематеріальні форми багатства суспільства (система охорони здоров'я, заклади освіти, пасажирський транспорт, сфера культури та мистецтва, система побутового обслуговування населення). У сфері нематеріального

виробництва створюються особисті послуги, які задовольняють духовні та соціальні потреби людей.

2 Результати виробництва. Поняття перенесеної, знову створеної та доданої вартості

Робочий день працівника розподіляється на дві частини:

- необхідний робочий час, протягом якого створюється вартість, еквівалентна вартості робочої сили або необхідний продукт;

- додатковий робочий час, протягом якого створюється продукт над необхідний – додатковий продукт, який привласнюється власником засобів виробництва.

Вартість необхідного і додаткового продукту, яка створюється працею виробника протягом робочого часу, називається **знову створеною вартістю**. Водночас працівник своєю конкретною працею переносить вартість засобів виробництва на вироблений товар. Таким чином, з точки зору структури витрат праці та засобів виробництва, вартість товару складається:

$$T' = 3B + НП + ДП, \quad (4)$$

де **3B** – перенесена вартість засобів виробництва;

НП + ДП – знову створена вартість.

3 Національний дохід. Національне багатство та його структура

Ще одним результатом діяльності суспільного виробництва виступає національний дохід (НД).

Національний дохід – це знову створена в країні вартість.

$$НД = НП + ДП. \quad (5)$$

Натуральна структура НД:

- 1) предмети споживання;
- 2) засоби виробництва, які йдуть на розширення виробництва.

При аналізі НД важливе значення має норма додаткового продукту Ндп:

$$N_{dp} = \frac{ДП}{НП} \times 100 \% \quad (6)$$

Національний дохід на душу населення є одним з найважливіших показників рівня економічного розвитку країни.

Темпи зростання національного доходу залежать від таких факторів:

- 1 Збільшення маси праці, що застосовується у виробництві.
- 2 Підвищення продуктивності праці.
- 3 Економія засобів виробництва і зменшення частки фонду заміщення.

Створений НД розподіляється і перерозподіляється, формуючи первинні та вторинні доходи. У процесі **розподілу** НД формуються такі первинні види доходів, як заробітна плата та прибутки в різних видах (відсоток, рента, дивіденди, підприємницькі доходи).

У процесі **перерозподілу** НД створюються вторинні доходи.

Перерозподіл НД відбувається:

- 1) через виплату податків, які концентруються в держбюджеті;
- 2) оплату населенням послуг нематеріальної сфери (оплата освіти, медичних послуг, послуг юристів і т. д.);
- 3) операції з цінними паперами – акціями, облігаціями;
- 4) механізм цін, особливо в період інфляції.

Внаслідок розподілу і перерозподілу НД утворюються кінцеві доходи населення країни, підприємців та держави.

Національне багатство – це вся сума суспільного багатства, яку накопичує країна за весь період свого історичного існування.

Структура національного багатства:

1 Усі виробничі фонди країни (всі види підприємств у різних галузях економіки, транспортні системи та інші галузі виробничої інфраструктури).

2 Фонди соціальної сфери (школи, лікарні, музеї, театри).

3 Особисте майно громадян країни (житло, меблі, одяг).

4 Природні багатства країни (земля, корисні копалини).

5 Культура країни, її традиції, духовні надбання.

Національне багатство країни разом з її трудовими ресурсами складають *економічний потенціал країни*.

4 Ефективність виробництва та її показники. Соціально-економічна ефективність.

Ефективність виробництва – це процес досягнення найбільших результатів виробництва при найменших затратах ресурсів.

Ефективність виробництва є багатоплановою категорією, і її окремі сторони можна вимірювати за допомогою декількох конкретних показників.

Показники ефективності виробництва:

Прямі

Зворотні

1 Продуктивність праці Пп

1 Трудоемність продукції Те

$$Пп = \frac{П}{Зп}$$

$$Те = \frac{Те}{П}$$

де П – кількість виробленої продукції; Зп – затрати живої праці.

Затрати живої праці можуть бути враховані або як кількість людей, зайнятих у виробництві, або як кількість відпрацьованих людино-годин.

2 Матеріаловіддача Мв

2 Матеріалоємність Ме

$$Мв = \frac{П}{Мз}$$

$$Ме = \frac{Мз}{П}$$

де П – кількість виробленої продукції; Мз – матеріальні затрати сировини, матеріалів, палива, які були використані при виробництві цього продукту. Мв показує, який вихід готової продукції ми маємо з одиниці затрат сировини та матеріалів.

З Фондовіддача Фв

$$\text{Фв} = \frac{\text{П}}{\text{ОВФ}}$$

З Фондоємкість Фе

$$\text{Фе} = \frac{\text{ОВФ}}{\text{П}}$$

де П – кількість виробленої продукції; ОВФ – вартість основних виробничих фондів підприємства (верстатів, машин, обладнання);

Фв є важливим показником ефективності використання засобів виробництва на підприємстві і показує, скільки готової продукції має підприємство з одиниці вартості своїх фондів.

Соціально-економічна ефективність показує, наскільки господарська діяльність спрямована на саму людину, її потреби та інтереси. Якщо постійно підвищується добробут народу і забезпечується його високий життєвий рівень, підвищується рівень знань і культури населення країни, покращується система охорони здоров'я, то таке виробництво є соціально ефективним.

Тема 7. КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА, ЙОГО КРУГООБІГ ТА ОБІГ

План

1 Кругообіг капіталу і його стадії. Кругообіг торговельного та банківського капіталів.

2 Основний та оборотний капітал. Амортизація та її норма.

3 Фізичне і моральне зношування основного капіталу.

4 Обіг капіталу. Час обігу капіталу і шляхи його прискорення.

1 Кругообіг капіталу і його стадії. Кругообіг торговельного та банківського капіталів

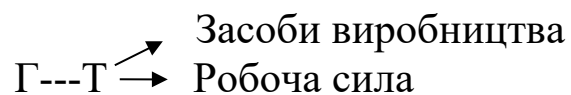
Виробничі фонди підприємства – це речові та особисті фактори виробництва, які служать матеріальною основою його виробничої діяльності.

Залежно від сфери використання розрізняють промисловий капітал, який обслуговує процес промислового виробництва, торговельний капітал, пов'язаний з реалізацією виробленої продукції, та грошовий чи позичковий капітал, який діє у сфері надання кредитів.

Вихідним моментом у діяльності промислових підприємств є *кругообіг промислового капіталу*, який перебуває у постійному русі.

Розглянемо три стадії і три функціональні форми кругообігу капіталу:

Перша стадія кругообігу полягає у перетворенні фондів з грошової форми у продуктивну, коли підприємець закупає необхідні фактори виробництва, щоб організувати всі умови для створення необхідних товарів та послуг.

Друга стадія кругообігу полягає у виготовленні в процесі виробництва (...В...) за допомогою засобів праці, предметів праці та робочої сили необхідних товарів Т'.

$$Г---Т \dots \text{В} \dots \text{Т}',$$

де Т' – нові товари, які виступають результатом виробництва. Як відомо, вартість нових товарів розраховується за формулою:

$$T' = 3B + НП + ДП. \quad (7)$$

Таким чином, товар Т' > Т на величину ДП (додаткового продукту), який виступає метою підприємницької діяльності.

Крапки у цій формулі означають, що процес обороту перерваний процесом виробництва.

Третя стадія кругообігу полягає у продажу товарів T' , які були вироблені на підприємстві, і отриманні грошей G' . На цій стадії вироблений товар реалізується, а ДП набуває форми прибутку. Наприкінці цієї стадії виробничі фонди повертаються до своєї вихідної грошової форми.

$$T' \text{ --- } G'.$$

Загальна формула кругообігу капіталу має вигляд:

$$G - T \begin{cases} Z_p \\ P_p \dots V \dots T' - G' \\ P_c \end{cases}$$

Кругообігом промислового капіталу називається його рух, у процесі якого він проходить три стадії, набуває трьох функціональних форм, у кожній з яких виконує відповідну функцію.

Функції стадій кругообігу:

- *I стадія* – формування умов для організації виробництва;
- *II стадія* – створення нових товарів як носіїв додаткового продукту;
- *III стадія* – реалізація на ринку виготовлених товарів та отримання прибутку.

У кожний даний момент часу фонди підприємства перебувають одночасно і у *грошовій формі* (на рахунках у банках), і в *продуктивній формі* (обладнання, матеріали, сировина, робоча сила), і в *товарній формі* (готова продукція на складах). На їх базі розвивається торгівля і банківська справа, функціонує торговельний і банківський капітал.

Кругообіг торговельного капіталу:

$$G - T - G'$$

Торговець підключається до процесу кругообігу капіталу на III стадії – стадії продажу товару. Виробник продає товари за оптовою ціною торговцю, який реалізує їх за роздрібною ціною і отримує торговельний прибуток, джерелом якого є додатковий продукт, створений у сфері виробництва.

Кругообіг банківського капіталу:

Г – Г’.

Банківський капітал підключається до I стадії кругообігу промислового капіталу. Підприємець бере кредит у банкіра з метою вкласти отримані гроші у виробництво. Після здійснення процесу виробництва, реалізації товару і отримання прибутку виробник віддає частину свого прибутку банкіру у формі банківського відсотка. Таким чином, джерелом банківського проценту є також додатковий продукт, створений у сфері матеріального виробництва.

Торговельний та банківський капітал забезпечують безперервність процесу виробництва та кругообігу промислового капіталу.

2 Основний та оборотний капітал. Амортизація та її норма.

У процесі одного кругообігу капіталу різні частини капіталу по-різному переносять свою вартість на вироблений продукт і тому по-різному повертаються до власника. Тому капітал з точки зору способу перенесення його вартості на готовий товар поділяється на основний та оборотний капітал.

Основний капітал – це така частина капіталу, яка багаторазово бере участь у виробництві товарів і переносить на них свою вартість частинами, у формі амортизаційних відрахувань (виробничі приміщення, обладнання, устаткування, транспорт).

Оборотний капітал – це така частина капіталу, яка повністю бере участь у процесі виробництва і повністю

переносить свою вартість на готовий товар протягом одного кругообігу (сировина, матеріали, робоча сила).

Робоча сила виступає частиною оборотного капіталу, оскільки протягом одного кругообігу створює нову вартість, яка після реалізації товару відразу повертається підприємцю.

Амортизацією називається поступовий процес перенесення вартості основного капіталу на готовий товар.

Амортизаційні відрахування A_v дорівнюють:

$$A_v = \frac{\text{Вартість основного капіталу}}{\text{Строк служби основного капіталу}}. \quad (8)$$

Норма амортизації розраховується за формулою:

$$N_a = \frac{A_v \text{ (щорічні)}}{\text{Вартість основного капіталу}} \times 100 \%. \quad (9)$$

З амортизаційних відрахувань утворюється амортизаційний фонд підприємства, кошти якого використовуються для заміщення зношених фондів.

3 Фізичне та моральне зношування основного капіталу

Основний капітал із часом фізично і морально зношується.

Фізичне зношування основного капіталу – це втрата ним своєї споживної вартості, тобто здатності до продуктивної діяльності. Фізичне зношування відбувається під впливом часу роботи основного капіталу, дії на нього сил природи, хімічних та фізичних процесів.

Моральне зношування основного капіталу – це втрата ним частини своєї вартості в результаті розвитку НТР, коли фізично не зношене обладнання потребує заміни внаслідок появи нового, більш продуктивного обладнання. Моральне зношування пов'язано з тим, що основні фонди розраховані на роботу упродовж декількох років. За цей час відбувається НТР, яка призводить до двох типів морального зношення:

1) моральне зношення 1-го роду відбувається тоді, коли таке саме обладнання починає коштувати дешевше, в результаті зростання продуктивності праці в галузях машинобудування;

2) моральне зношення 2-го роду полягає у створенні принципово нової більш продуктивної техніки і технологій. Це потребує від підприємця замінювати морально застарілу техніку новою, інакше він зазнає поразки в конкурентній боротьбі з тими підприємцями, які будуть мати більш сучасну техніку.

Моральне зношення основних фондів полягає в тому, що вони втрачають свою вартість ще до закінчення своєї фізичної придатності до використання.

4 Обіг капіталу. Час обігу капіталу і шляхи його прискорення

Обіг капіталу – це безперервний процес його кругообігу, протягом якого весь авансований капітал повертається підприємцю в грошовій формі.

Оскільки основний капітал переносить свою вартість на товари частинами, то потрібно декілька кругообігів, щоб підприємцю повернулись усі гроші, які він вклав у виробничі фонди.

Час обігу капіталу – це час від моменту вкладення грошей у виробництво до моменту повернення їх у тій самій формі.

$$\text{Час обігу} = \text{Час виробництва} + \text{Час обороту}$$

Час виробництва включає:

- 1) робочий період, коли фонди перебувають у дії, за їх допомогою виготовляють товари та послуги;
- 2) періоди технологічної перерви в роботі фондів;
- 3) час дії фізичних, хімічних або біологічних процесів, обумовлених технологією виробництва.

Час обороту включає:

- 1) час продажу на ринку готових товарів;
- 2) час купівлі виробничих фондів: необхідного обладнання, матеріалів, сировини.

Швидкість обігу капіталу (число обертів за рік) визначається за формулою:

$$n = \frac{O}{o} \quad (10)$$

де n – число обертів за рік (швидкість обороту);

O – число місяців на рік $O=12$; o – час 1-го обороту фондів.

Швидкість обороту капіталу у різних підприємствах різна і залежить від багатьох факторів. У торгівлі, в легкій промисловості капітал обертається набагато швидше, ніж у важкій промисловості. В прискоренні швидкості обороту капіталу важливе значення має зменшення часу обігу за рахунок більш ефективного використання фондів, збільшення коефіцієнта змінності в їх роботі, скорочення простоїв, покращення технології виробництва, використання більш продуктивного обладнання, підвищення кваліфікації виробників, зменшення часу обігу виробничих фондів.

Тема 8. КАПІТАЛ СФЕРИ ОБІГУ

План

- 1 Поняття та функції торговельного капіталу.
- 2 Банки та банківська система. Основні операції та функції банків.
- 3 Система фінансово-кредитних посередників.

1 Поняття та функції торговельного капіталу

Розширене відтворення в ринковій економіці неможливе без активного функціонування цілої сукупності ринкових установ, які також називають **інфраструктурою** ринку. Її аспекти пов'язані з функціонуванням певної структури ринку. Найважливішими видами ринкових установ, які формують інфраструктуру ринку, виступають: банки, фінансово-кредитні посередники та різного роду біржі – фондові, товарні та ін. Без

функціонування цих ринкових структур неможливе ефективно виконання ринком своїх найголовніших функцій, а отже, неможлива і сама ринкова економіка.

Для розвитку ринкових відносин велике значення мають торгові відносини, де функціонує торговельний капітал.

Торговельний капітал – особливий вид сукупного капіталу, що базується на найманій праці і функціонує у сфері обігу для ведення торгових операцій.

У період формування капіталізму і на ранніх етапах його розвитку торговельний капітал був складовою промислового. Виробники самі реалізовували виготовлену на своїх підприємствах продукцію. Проте з поглибленням суспільного поділу праці, розширенням масштабів капіталістичного виробництва і ринків збуту ускладнюються механізми реалізації, управління промисловими підприємствами і зростає час кругообігу капіталу, витрати на нього. Це зумовлює зменшення маси і норми прибутку промислового капіталу та економічну необхідність відокремлення торговельного капіталу від промислового, а отже, і торговельної власності від промислової.

Повніше сутність торговельного капіталу розкривають виконувані ним **функції**:

- здійснення торгових операцій;
- забезпечення руху сукупного капіталу та його прискорення;
- реалізація втіленої у товарі вартості (в тому числі додаткової);
- формування частини додаткової вартості у формі торговельного прибутку.

Особливості розвитку і функціонування торговельного капіталу за сучасних умов:

- 1) поєднання з банківським, продиктоване залежністю процесу реалізації продукції від отримання кредитів;
- 2) інтернаціоналізація, на основі якої виникають гігантські торговельні транснаціональні корпорації;
- 3) одержавлення функцій торговельного капіталу, інтеграція з державою. В основі цих процесів лежить державна контрактна система, наявність значного за обсягом гарантованого

державного ринку, виконання державою своїх соціально-економічних функцій.

2 Банки та банківська система. Основні операції та функції банків

Найважливішим елементом ринкової структури виступають банки.

Банки – це кредитно-фінансові установи, які акумулюють тимчасово вільні кошти підприємств, населення та бюджетних установ і надають кредити своїм клієнтам та обслуговують грошовий обіг.

Основні функції банків:

- 1 Кредитування підприємств, держави та приватних осіб.
- 2 Операції з цінними паперами.
- 3 Регулювання грошового обігу.
- 4 Залучення тимчасово вільних грошових коштів.
- 5 Здійснення грошових розрахунків між підприємствами, державою та населенням.
- 6 Здійснення різних форм платежів.
- 7 Випуск кредитних засобів обігу (депозитно-чекова емісія).
- 8 Проведення фінансових консультацій та аудиту.
- 9 Надання економічної та фінансової інформації.

В основі діяльності банків лежить рух позичкового капіталу за формулою: $G - G'$.

Банки розподіляються на такі види:

- 1 Центральні (емісійні).
- 2 Комерційні (депозитні).
- 3 Інвестиційні.
- 4 Ощадні;
- 5 Банки спеціального призначення (страхові, зовнішньоторговельні).

Серцевина банківської системи – це **Центральний банк**, «банк банків».

Його функції:

- 1 Емісія та вилучення грошей з обігу.
- 2 Акумуляція та збереження касових резервів комерційних банків.

- 3 Збереження золотовалютних резервів країни.
- 4 Надання кредитів уряду та випуск державних цінних паперів.
- 5 Кредитування комерційних банків.
- 6 Грошово-кредитне регулювання економіки.
- 7 Контроль за діяльністю кредитних установ.
- 8 Надання ліцензій на операції з закордонною валютою.
- 9 Обслуговування державного боргу країни.

Центральний банк має справу лише з комерційними банками, але не може бути їх конкурентом. Його мета – забезпечувати стабільність грошового обігу та регулювати кредитні відносини.

Основою кредитної системи виступають комерційні банки. Вони утворюються як акціонерні товариства і є повністю самостійними, хоча і не безконтрольними фінансовими організаціями.

Кошти комерційних банків складають:

1 *Власні кошти банку* – це власний капітал банку, який створюється через випуск і продаж акцій банку, а також резервний капітал, джерелом якого виступає поточний прибуток банків.

2 *Залучені кошти банку* – це депозити (вклади) клієнтів банку. Вклади можуть бути до вимоги або строкові.

3 *Емітовані кошти банку* – це акцептовані або авальовані суми, які існують у вигляді вимог до платника і виступають ресурсом банку для кредитування.

Основні операції комерційних банків:

1 *Кредитні операції* – це видача певних кредитів, які за строком поділяються на коротко-, середньо- і довгострокові, а за методом стягнення відсотків: а) під відсотки при видачі; б) при погашенні кредиту; в) відсотки рівними частинами у міру повернення кредиту.

Кредити поділяються також залежно від їх призначення:

- на поповнення оборотних фондів;
- на торгові операції;
- споживчий кредит;
- іпотечний кредит.

Основні принципи кредитування:

- 1) забезпеченість;
- 2) цільовий характер;
- 3) терміновість;
- 4) поворотність та платність.

2 Фондові операції банків – це операції з цінними паперами: їх придбання та продаж, первинне розміщення випущених цінних паперів, вторинний обіг цінних паперів, розміщення державних позик та операції з облігаціями.

3 Комерційно-посередницькі операції – це операції, при яких банк за дорученням своїх клієнтів отримує гроші (інкасові операції). На інкасо приймаються чеки, векселі, цінні папери, іноземна валюта, державні облігації.

4 Довірчі операції банків проводяться, коли банку доручається тимчасове управління майном приватних осіб, управління капіталом, збереження цінностей у сейфах банку, керування пенсійними фондами, реєстрація акцій.

5 Лізингові операції банків.

Лізинг означає придбання банками машин та устаткування для надання їх в оренду. За умов НТР це дуже вигідно для фірм, оскільки дає можливість швидко оновлювати виробництво.

6 Факторингові операції банків означають перекупування боргів клієнтів банків. Відносини між банками та їхніми клієнтами базуються на виборі різних форм розрахунків.

Безготівкові розрахунки бувають:

1 Платіжні доручення банкові про відрахування коштів постачальнику за відвантажені товари або надані послуги.

2 Акредитиви – попереднє переведення коштів в інший банк на рахунок постачальника і їх виплата при виконанні умов акредитива.

3 Розрахунки вимогами-дорученнями – вимогу виписує постачальник чи виконавець робіт, а платник на документі виписує доручення про їх оплату.

3 Система фінансово-кредитних посередників

Поряд з універсальними комерційними банками існує багато спеціалізованих банків.

Інвестиційні банки – проводять довгострокове кредитування економіки.

Ощадні банки – акумулюють дрібні вклади населення. Крім банків, у ринковій економіці функціонує ціла система фінансово-кредитних установ.

Кредитні спілки – це об'єднання грошових коштів населення за рахунок пайових внесків (через акції) і використання їх для короткострокових позик членам кредитної спілки.

Позиково-ощадні асоціації – акумулюють значний капітал за допомогою реалізації сертифікатів, який потім надають у вигляді довгострокових кредитів.

Страхові компанії – проводять страхування життя та майна населення і підприємств через продаж страхових полісів, а потім надають довгострокові кредити підприємствам та державі.

Існують також страхові компанії із страхування кредитів.

Пенсійні фонди – створюються для виплати пенсій за рахунок коштів, які відраховують у них підприємства, держава і саме працююче населення.

Кошти, які акумулюються в пенсійних фондах до настання пенсійного віку платників, використовуються для надання кредитів, купівлі цінних паперів.

Інвестиційні компанії – фінансові посередники, які, отримавши кошти від реалізації своїх акцій дрібним власникам, вкладають їх в акції різних компаній, зменшуючи таким чином ризик інвесторів, оскільки одночасно всі компанії збанкрутіти не можуть.

Інвестиційний фонд може бути складений за різними принципами: може включати акції великих компаній або лише облігації. *Інвестиційна політика фонду* спрямована на зниження ризику, наскільки це можливо за даних економічних умов. Одним з елементів мінімізації ризику є максимально широка *диверсифікація* придбання акцій з метою зниження кризових коливань їхніх курсів.

Тема 9. РИНКОВІ ВІДНОСИНИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

План

- 1 Аграрні відносини: зміст і особливості.
- 2 Земельна рента, її сутність, види і механізм утворення.
- 3 Ринок земельних ресурсів.

1 Аграрні відносини: зміст і особливості

Аграрні відносини – це складова економічних відносин, які виникають у сільському господарстві з приводу володіння й використання землі як головного засобу сільськогосподарського виробництва, а також виробництва, розподілу, обміну й споживання сільськогосподарської продукції та послуг.

Найважливішою особливістю аграрних відносин є те, що в сільському господарстві основним засобом виробництва є земля.

Земля – перша й основна умова будь-якого виробництва, але в сільському господарстві вона ще й головний засіб виробництва, елемент продуктивних сил. Тому в цій сфері результати виробництва значною мірою визначаються якістю земельних ділянок, їхньою родючістю, місцем розташування щодо ринків збуту, баз постачання потрібної техніки, мінеральних добрив тощо.

Особливість аграрних відносин зумовлена й тим, що земля є предметом праці й одночасно засобом виробництва.

Внаслідок того що економічний процес відтворення в аграрній сфері тісно переплітається з природним, виникає ще низка особливостей сільськогосподарського виробництва:

- природно-кліматичні умови, структура ґрунту, біологічні фактори впливають на продуктивність праці і обумовлюють ризиковість, нестійкість сільського господарства. Одні й ті самі кількість і якість затраченої праці можуть бути надані різною кількістю продукції, залежно від названих факторів;

- природно-кліматичні фактори зумовлюють і ритм виробництва, його сезонний характер, що породжує коливання у зайнятості працівників, у виробництві і пропозиції продукції сільськогосподарського виробництва;

- особливості використання техніки, фінансування і сформування доходів сільськогосподарських підприємств у зв'язку із сезонним характером виробництва. Для виконання сільськогосподарських робіт необхідно мати повний комплекс техніки, яка використовується протягом певного сезону, а решту часу простоює;

- остаточний розмір доходів формується лише наприкінці року, після реалізації продукції (особливо в землеробстві);

- рівень концентрації виробництва значною мірою визначається розмірами земельних угідь, їхньою врожайністю й інтенсивністю використання;

- спеціалізація виробництва зумовлена, насамперед, географічними і природно-кліматичними факторами;

- ефективне використання землі можливе за раціонального комбінування сільськогосподарських галузей, економічно і біологічно обґрунтованих сівозмін;

- значна частина виробленої продукції споживається всередині господарств не набуваючи товарної форми. Тому в аграрній сфері довше зберігаються натуральні та напівнатуральні види виробництва;

- широка комбінація великих, середніх і дрібних господарських одиниць різних форм власності;

- велика залежність результатів виробництва від погодних умов вимагає створення в господарствах страхових фондів на випадок посухи, повені, іншого стихійного лиха для забезпечення безперервного процесу відтворення. Потреби створення таких страхових фондів немає в інших галузях народного господарства, де природний фактор не впливає або майже не впливає на результати господарювання.

Суб'єктами економічних відносин в аграрному секторі є:

- суспільство в цілому в особі держави;

- сільськогосподарські підприємства;

- індивідуальні виробники сільськогосподарської продукції (фермери, сімейно-індивідуальні господарства).

Взаємодія суб'єктів аграрних відносин є основою економічних відносин у цьому секторі. Ці суб'єкти вступають в економічні відносини не лише між собою, а й з представниками

інших галузей і суспільством у цілому. Отже, аграрні відносини є складовою загальної системи економічних відносин суспільства.

2 Земельна рента, її сутність, види і механізм утворення

Складовою аграрних відносин є рентні відносини.

З виникненням власності на землю виникає й відповідна їй форма доходу – земельна рента.

Рента – це передача частини доходу землеробом власнику землі за використання його земельної ділянки. Отже, земельна рента є економічною формою реалізації власності на землю.

Надлишковий дохід у сільському господарстві набуває форми диференційної ренти. Природними умовами існування диференційної ренти є обмеженість земельних ресурсів, відмінності у природній родючості землі, а також місце розташування земельних ділянок відносно ринків збуту сільськогосподарської продукції.

Земля обмежена у просторі, з одного боку, наявними земельними угіддями планети (більше їх створити неможливо), а з іншого – кордонами держав. Особливо обмежена площа найкращих земель щодо родючості. Водночас потреби у продукції сільського господарства постійно зростають. Збільшується попит на сільськогосподарську сировину з боку промислового виробництва, зростає чисельність населення на планеті, збільшуються доходи населення.

Обмеженість земельних угідь і зростаючий попит на продукцію аграрного сектора роблять неможливим зосередження виробництва сільськогосподарської продукції лише на найкращих землях. Людство, щоб забезпечити свої потреби в продукції сільського господарства, змушене одночасно обробляти всі землі, придатні для використання: найкращі, середні, найгірші.

Мають бути певні умови, що забезпечують можливість покривати витрати на виробництво й стримувати середній прибуток не лише на найкращих і середніх землях, а й на найгірших. Інакше найгірші землі не вигідно буде обробляти, і вони випадуть із сільськогосподарського обороту, а попит на продукцію землеробства не задовольнятиметься.

Тому суспільна вартість продуктів землеробства визначається не середніми витратами виробництва, як у промисловості, а індивідуальними витратами виробництва на найгірших ділянках землі. При цьому найгіршими вважаються не лише ті землі, що мають найгірші природні якості, а й ті, які мають найгірші економічні якості, тобто розташовані на великій відстані від пунктів споживання, переробки й реалізації продукції сільського господарства.

За таких умов урожай, а отже, і прибуток від його реалізації з найкращих і середніх ділянок землі (як за родючістю, так і за місцем розташування) буде більшим від середнього. Цей надлишок над середнім прибутком і становить диференційну земельну ренту з найкращих і середніх ділянок. А на найгірших ділянках диференційна рента не утворюється.

Слід розрізняти дві форми диференційної ренти – першу та другу.

Диференційна рента I – це додатковий чистий дохід, одержуваний у результаті більш продуктивної праці на найкращих за природною родючістю і місцем розташування землях.

Диференційна рента II виникає в результаті штучного підвищення продуктивності землі завдяки використанню більш ефективних засобів виробництва, тобто за рахунок додаткових вкладень капіталу в землю (використання добрив, покращення сільськогосподарської техніки). Спочатку диференційну ренту II отримує землероб, який покращив її родючість, а після закінчення строку оренди – всі покращення переходять до землевласника, який може збільшити орендну плату для наступного орендаря на величину диференційної ренти II.

3 Ринок земельних ресурсів

В умовах ринкової економіки земля не лише здається в оренду, а й є об'єктом купівлі-продажу, отже, має ціну. На відміну від інших товарів, земля – особливий товар, продукт природи, а не праці, ціна якого ґрунтується не на вартості, а на тому доході, який вона приносить своєму власникові, – ренті.

Ціна землі – це дисконтований потік її доходу (ренти).

Дисконтування – це метод визначення поточної вартості (ціни) будь-якого капітального ресурсу (в тому числі й землі) з урахуванням надання ним майбутнього прибутку при існуючій ставці банківського відсотка. Інакше кажучи, дисконтування дає змогу визначити, яку ціну необхідно заплатити за капітальний ресурс (землю) сьогодні, щоб від його використання через певний час отримати бажаний результат.

Ціна землі прямо пропорційна величині ренти і обернено пропорційна ставці позичкового відсотка. Тобто ціна землі показує, яку суму грошей треба покласти в банк, щоб при чинній ставці відсотка отримати дохід, що дорівнює даній земельній ренті.

Пропозиція землі залежить від багатьох факторів, які сумарно можна звести до двох: якість або родючість землі та місце розташування ділянки.

Пропозиція землі на ринку нееластична, тому що кількість землі, придатної для обробки, є фіксованою величиною.

Фіксований (у конкретний час) обсяг сукупної пропозиції землі визначає криву пропозиції на землю як абсолютно нееластичну. Тобто пропозиція землі не може бути збільшена навіть за умови підвищення ціни на землю.

Попит на землю, навпаки, еластичний і має тенденцію зростати, що зумовлює підвищення ціни на землю. Особливо швидко підвищуються ціни на земельні ділянки в містах, оскільки зростають рента і попит на ділянки під забудову.

Тема 10. ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ, ЇХ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗПОДІЛ

План

1 Відносини розподілу в системі виробничих відносин. Системи розподілу.

2 Суть і основні функції заробітної плати. Номінальна та реальна заробітна плата.

3 Форми і системи заробітної плати.

4 Суспільні фонди споживання. Сімейний та споживчий бюджет.

1 Відносини розподілу в системі виробничих відносин. Системи розподілу

Відносини розподілу – це відносини, які складаються в суспільстві з приводу розподілу та перерозподілу вироблених економічних благ.

Розподіл як економічний процес може розглядатись відносно розподілу факторів виробництва і результатів виробництва.

Розподіл факторів виробництва – це процес створення умов для початку виробництва, коли капітальні, природні та трудові ресурси перерозподіляються між різними галузями з метою створення економічних благ: товарів та послуг.

Розподіл результатів – це розподіл створених у країні споживчих товарів та послуг для безпосереднього задоволення потреб людей.

Економічною базою розподілу виступає фонд споживання (ФС) країни, який формується з необхідного та частини додаткового продукту. За натурально-речовою формою фонд споживання складається зі споживчих товарів та особистих послуг, які виробляються в країні.

Вироблена продукція використовується для формування таких фондів:

1 Фонд заміщення, який використовується для оновлення засобів виробництва, використаних у виробничому процесі, формується із засобів виробництва, що використані при виробництві.

2 Фонд споживання, який іде на задоволення потреб людей та формується з необхідного продукту та частини додаткового продукту.

3 Фонд нагромадження, кошти якого йдуть на розширення виробництва, його розвиток, формується з частини додаткового продукту.

Розподіл ФС може відбуватись за двома системами:

1 *Егалітарна (зрівняльна) система розподілу* – коли фонд споживання перерозподіляється між усіма членами суспільства

майже в однакових частинах і гарантує можливість кожному отримати свою частку споживчих благ.

2 **Функціональна система розподілу**, при якій розподіл фонду споживання відбувається залежно від функції, яка виконується в системі виробництва отримувачем доходів (рисунок 2).

Функціональна система розподілу відбувається з урахуванням кількості та якості ресурсів, які були вкладені в процес виробництва. Зі схеми видно, що найбільшу частину з цих видів доходів, які отримують власники ресурсів, складає заробітна плата. Тобто більшість населення у світі існує за рахунок продажу свого трудового ресурсу.

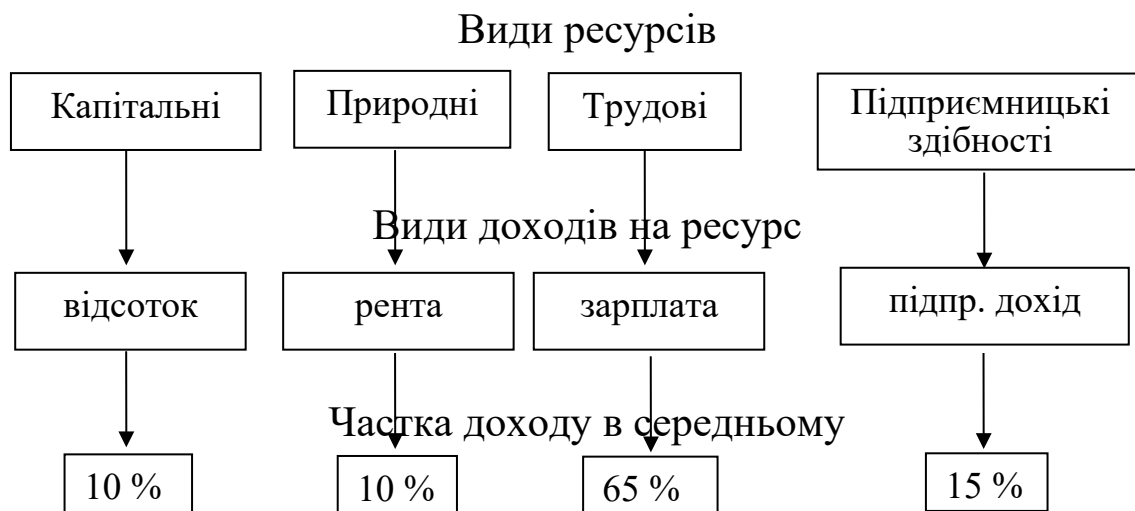

Рисунок 2 – Функціональна система розподілу

2 Суть і основні функції заробітної плати. Номінальна та реальна заробітна плата

Заробітна плата – це грошова форма тієї частини фонду споживання, яка розподіляється залежно від кількості та якості праці, вкладеної трудовими ресурсами в процес виробництва.

Кількість праці залежить від кількості відпрацьованого часу або кількості виробленої продукції. Якість праці залежить від рівня освіти та кваліфікації працівника; від значущості галузі, в якій він працює; від умов праці.

Функції заробітної плати

1 Відтворювальна функція – заробітна плата створює можливості для працівника отримувати споживчі блага, необхідні для забезпечення життєдіяльності людини, для відтворення її здатності до праці.

2 Стимулювальна функція – рівень заробітної плати, умови її сплати, створюють матеріальну зацікавленість працівника в підвищенні кваліфікації, рівня професіоналізму, у зростанні кінцевих результатів його роботи.

Необхідно розрізняти номінальну та реальну заробітну плату.

Номінальна заробітна плата – це та кількість грошей, яку отримує працівник за виконану роботу. Потрібно також зауважити, що розмір заробітної плати в країні залежить від рівня продуктивності праці. Темпи зростання заробітної плати не можуть перевищувати темпи зростання продуктивності праці, – це об'єктивний економічний закон.

Реальна заробітна плата – це та кількість матеріальних та духовних благ, яку реально може придбати працівник на свою номінальну зарплату.

Вона залежить:

- 1) від номінальної заробітної плати;
- 2) від рівня цін на товари та послуги в країні;
- 3) від рівня податків на особисті доходи громадян.

Зростання номінальної заробітної плати не завжди означає зростання реальної зарплати.

3 Форми і системи заробітної плати

Заробітна плата виступає в трьох основних формах: погодинній, відрядній і колективній.

Погодинна форма заробітної плати – це заробітна плата, яка залежить від кількості відпрацьованого часу і кваліфікації працівника.

Системи погодинної форми заробітної плати:

- проста погодинна система, яка обумовлює оплату за фактично відпрацьований час;

- погодинно-преміальна система, яка, крім кількості відпрацьованого часу, враховує ще й інші моменти: якість продукції, економію ресурсів, виконання норм виробітку і т. д.

Друга форма заробітної плати – **відрядна форма**, яка передбачає оплату за кількість виробленої продукції.

Системи відрядної форми заробітної плати:

1 Проста відрядна – яка залежить від кількості випущеної продукції і розцінок за одиницю продукції, які змінюються.

$$\text{Розцінки за } \frac{\text{погодинна заробітна плата за 1 день}}{\text{норма виробітку продукції за 1 день}} = \dots \text{ .} \quad (11)$$

Тому відрядна заробітна плата є перетвореною формою погодинної заробітної плати.

2 Відрядно-прогресивна – при якій розцінки за норму виробітку незмінні, а при перевищенні норм виробітку вони зростають. Ця система стимулює робітника перевищувати норми виробітку, оскільки кожна одиниця продукції, яка вироблена понад норму, буде оплачуватись за вищими розцінками.

3 Відрядно-преміальна – коли поряд з оплатою за кількість виробленої продукції здійснюється виплата премій за певні показники в роботі. При цьому часто використовується система аналітичної оцінки робочих місць, коли враховується при нарахуванні заробітної плати ціла група факторів: кваліфікація, умови праці, досвід роботи, рівень відповідальності, заслуги перед фірмою, надійність, ставлення до роботи, готовність до співробітництва.

Крім погодинної і відрядної форм заробітної плати, в сучасних умовах набула великого значення:

Колективна форма – коли заробітна плата залежить від кінцевих результатів роботи всього колективу.

Системи колективної форми заробітної плати:

1 Бригадна система, при якій заробітна плата нараховується бригаді в цілому за кінцеві результати роботи, а між членами бригади вона розподіляється за коефіцієнтом

трудової участі (КТУ). При цій системі бригада не тримає прогульників і нероб, дбає про підвищення кваліфікації і освоєння суміжних професій.

2 Система «участі у прибутках». Вона передбачає, що за рахунок заздалегідь встановленої частки прибутку фірми формується преміальний фонд заробітної плати залежно від результатів роботи підприємства в цілому. Наприкінці року працівнику виплачується премія, яка залежить від розміру його заробітної плати, з урахуванням інших характеристик його роботи (стаж роботи, раціоналізаторська діяльність, відсутність запізнь і прогулів і т. д.).

3 Система Скенлона. Ця система колективної заробітної плати, яку було розроблено в США, використовується і в багатьох інших країнах. Представники адміністрації і профспілок заздалегідь визначають частку заробітної плати у загальній вартості умовно чистої продукції. Якщо підприємство працює успішно і є економія затрат, що веде до збільшення чистого продукту, то на суму такої економії утворюється спеціальний фонд, з якого виплачуються премії. Тому колектив зацікавлений у збільшенні продуктивності праці, у зменшенні фондо- і матеріалоемності продукції.

4 Суспільні фонди споживання. Сімейний та споживчий бюджет

Заробітна плата не уособлює собою весь фонд споживання (ФС), який розподіляється в суспільстві для задоволення потреб людей.

Ще однією формою розподілення ФС є суспільні фонди споживання (СФС).

СФС – це фонди, за допомогою яких забезпечується задоволення найбільш життєво необхідних потреб людей, а також утримання непрацевдатних членів суспільства.

СФС розподіляється:

1 Фонди спільного задоволення потреб – це фонди, за рахунок яких надаються безкоштовні послуги освіти, охорони здоров'я, комунальні послуги.

Призначення цих фондів полягає у створенні приблизно рівних умов для всіх членів суспільства в задоволенні соціально значущих потреб: отриманні безкоштовної середньої освіти, безкоштовної першої медичної допомоги, утриманні закладів культури, музеїв, театрів і т. д.

2 *Фонди непрацездатних* – це фонди, за рахунок яких здійснюються виплати соціальної допомоги хворим, інвалідам, виплати на дітей, дотації на утримання дітей в яслах, дитсадках, інтернатах, виплата пенсій та стипендій.

Джерелами формування СФС виступають частина необхідного продукту і частина додаткового продукту, які перераховуються в державний бюджет у вигляді соціальних нарахувань на заробітну плату, податків на прибутки, відрахувань у пенсійний фонд та ін.

Кінцевим підсумком розподілу фонду споживання є формування сімейних фондів членів суспільства.

Структура сімейних доходів:

- заробітна плата;
- спадщина, аліменти, гонорари;
- надходження із суспільних фондів споживання;
- доходи від особистого підсобного господарства;
- доходи від власності (орендна плата за здане житло, транспорт, рента від землі);
- дивіденди та відсотки;
- прибуток приватних власників;
- доходи від індивідуальної трудової діяльності.

Тема 11. ДЕРЖАВА ТА ЇЇ ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ

План

1 Об'єктивна необхідність державного регулювання ринкової економіки. Основні економічні функції держави.

2 Фінансова система та її роль у регулюванні економіки. Податкова політика держави.

3 Основні цілі та методи фіскальної та кредитно-грошової політики держави.

4 Основні моделі державного регулювання.

1 Об'єктивна необхідність державного регулювання ринкової економіки. Основні економічні функції держави

Причини державного втручання в економічне відтворення:

1 Об'єктивну основу посилення державного втручання в економіку складають процеси поглиблення суспільного характеру виробництва, його взаємозалежність та комплексність. Держава виконує роль того єдиного економічного центру, який намагається координувати діяльність усіх взаємозв'язаних економічних одиниць.

2 На певному етапі економічного розвитку, з ускладненням економічних процесів, механізм саморегуляції ринкової економіки перестав спрацьовувати. Глибокі економічні кризи потребували державного антициклічного регулювання.

3 Величезною проблемою стало забруднення навколишнього середовища та необхідність його охорони. Оскільки ринок сам по собі не може вирішити цю проблему, це також потребувало значного державного регулювання.

4 Державне втручання в економічний розвиток пов'язане також з необхідністю підтримання дії ринкового механізму вільної конкуренції, проведення антимонопольної політики.

5 Необхідність виробництва суспільних товарів та послуг, тобто таких благ, якими користується все суспільство, незалежно від внеску кожного. Це – розвиток національної культури, підтримання громадського порядку, розвиток освіти і т. ін.

Теоретичні основи державного регулювання економіки були закладені в роботах англійського економіста **Дж. М. Кейнса** у 1930-ті роки.

Сучасна економічна наука зводить функції держави до трьох основних – ефективність, справедливість та стабільність.

1 Функція забезпечення ефективності виробництва полягає в тому, що держава встановлює податки та пільги, регулює грошовий обіг і систему кредитування, створює умови для ефективного використання обмежених ресурсів.

Сьогодні держава виступає як підприємець, оскільки в економіці функціонують і державні підприємства. Вона виступає як інвестор, вкладаючи державні інвестиції у розвиток економіки.

Вона виступає як продавець і покупець, закупаючи у приватних підприємств величезну кількість продукції згідно з державними замовленнями та державними контрактами.

Держава забезпечує умови для відтворення засобів виробництва шляхом побудови нових підприємств, створення спільних з приватним капіталом корпорацій, фінансування найбільш прогресивних наукоємних галузей, встановлення прискорених норм амортизації.

Держава створює умови для відтворення науки, що відбувається на основі фінансування науково-дослідницьких і конструкторських розробок, підготовки наукових кадрів, будівництва науково-дослідницьких центрів, підтримання інтелектуальної власності (патентів, ліцензій).

2 Функція забезпечення справедливості – це насамперед така податкова політика, яка перерозподіляє доходи в суспільстві і забезпечує фінансування соціальних програм допомоги бідним, безробітним, непрацевдатним членам суспільства.

Держава впливає на процес відтворення робочої сили, створюючи державну систему освіти, охорони здоров'я, отримання кваліфікації та перекваліфікації працівників.

3 Третя функція держави – забезпечення стабільності, усунення надмірних спадів і "перегрівів" в економіці. Держава активно використовує сучасні методи програмування та прогнозування економіки, антициклічну політику для зменшення глибини економічного падіння, тривалості ділових циклів та прискорення виходу з кризового становища.

В основі виконання державою своїх економічних функцій лежить перш за все її фінансова та податкова політика.

2 Фінансова система та її роль у регулюванні економіки. Податкова політика держави

Фінанси – це система економічних відносин, яка складається в суспільстві з приводу формування та використання грошових коштів.

Фінансова система будь-якої країни складається з таких видів фінансів:

- а) державних фінансів;
- б) Фінансів підприємств та організацій;
- в) Фінансів населення.

Фінанси країни – це не самі гроші, а саме відносини, які складаються з приводу утворення, розподілу та використання фондів грошових коштів між населенням, підприємствами, регіонами і державою в цілому.

1 Державні фінанси – це система грошових фондів, зосереджених у руках держави і призначених для забезпечення виконання нею своїх основних функцій: управління, оборони, соціального забезпечення, охорони навколишнього середовища.

2 Фінанси підприємств та організацій – це грошові фонди, які перебувають у розпорядженні підприємств і використовуються ними для організації своєї виробничої діяльності і для відтворення виробництва на розширеній основі.

3 Фінанси населення – це грошові фонди, що формуються в сімейних бюджетах домогосподарств на основі отримання доходів від трудової, господарської діяльності або спадщини.

Усі названі підсистеми фінансів тісно пов'язані між собою. Фінанси підприємств і населення складають основу для формування державних фінансів. У свою чергу останні повертаються населенню у вигляді соціальної допомоги, а підприємствам – у вигляді капіталовкладень, дотацій та субсидій.

В основі державних фінансів лежить державний бюджет України, а також бюджетна система в цілому.

Бюджет – це фінансовий план утворення та використання грошових фондів, який регулюється органами центральної або місцевої державної влади.

Структура бюджетної системи включає:

- 1 Державний бюджет.
- 2 Місцеві бюджети – міст, селищ, районів, областей.

Бюджет складається з двох частин – доходів і видатків, які балансуються між собою. Якщо: видатки більші за доходи – це бюджетний дефіцит; видатки менші за доходи – це бюджетний профіцит, який вказує на наявність у держави певного резерву

коштів; видатки дорівнюють доходам – це бездефіцитний бюджет.

Доходи бюджету – це податки або позики. Як правило, різні види податків забезпечують до 90 % надходжень у центральний бюджет і 70 % надходжень у місцеві бюджети.

Податки виступають як дуже значний важіль державного регулювання економіки. Маніпулюючи податковими ставками і видами податків, держава має змогу або стимулювати, або обмежувати розвиток окремих галузей або типів господарства. Ефективність податкової системи залежить також від рівня її розгалуженості як за об'єктами, так і за суб'єктами оподаткування, а також за джерелами.

Більшість держав практикує три основні принципи оподаткування: прямі, непрямі податки та податки на майно.

Прямі податки – це податки з прибутків та заробітної плати, а також плата за використання ресурсів землі, державне мито.

Непрямі позики – це податки у вигляді акцизів, податку на додану вартість. Ці податки сплачуються при переході товару від продавця до споживача.

Податки на майно – це податки при купівлі будівель, автомобілів, податок з дивідендів, з отриманої спадщини.

Крім цього, існує четверта група податків – виплати на соціальне страхування. Їх сплачують частково підприємства, частково самі працівники у відсотках до фонду заробітної плати. Необхідність таких соціальних відрахувань зумовлена потребами нагромадження та оплати у випадку непрацездатності. Підприємства ці затрати включають у собівартість продукції.

Податкова система також може бути:

1 Прогресивною – коли ставки податків зростають у міру збільшення доходів, що підлягають оподаткуванню.

2 Пропорційною – коли ставка податків залишається незмінною при різних видах доходів.

3 Регресивною – коли ставки податків зменшуються при збільшенні доходів.

Податкова система має будуватися так, щоб працівники і підприємці були зацікавлені у підвищенні ділової активності, а

держава при цьому мала змогу, знизивши ставки оподаткування, отримати більшу частину надходжень до бюджету.

Витрати держбюджету пов'язані з функціями держави і йдуть на розвиток виробництва, управління, оборону, соціальне забезпечення населення, розвиток системи освіти та охорони здоров'я, обслуговування зовнішньополітичних зв'язків, обслуговування та дотації державним підприємствам паливно-енергетичного та транспортного комплексу, дотації та допомоги сільському господарству, розвиток науки.

Складною проблемою бюджетної системи є **дефіцитність** бюджетів, тобто перевищення витрат над доходами. Високий рівень бюджетного дефіциту вказує на складне економічне і фінансове становище держави. *Бюджетний дефіцит покривається переважно такими шляхами:*

1 Випуск державою боргових зобов'язань – державних цінних паперів, які розміщуються у резервних банках, а потім реалізуються на вторинному ринку цінних паперів.

2 Емісія нічим не забезпечених паперових грошей, що може призвести до значної інфляції.

3 Отримання зовнішніх кредитів від міжнародних фінансових організацій.

Проблема бюджетного дефіциту є в більшості країн світу і вирішується або за рахунок збільшення доходів бюджету, або за рахунок скорочення витрат. Бюджетна політика держави виступає важливою складовою частиною її фіскальної політики.

3 Основні цілі та методи фіскальної та кредитно-грошової політики держави

Фіскальна політика держави пов'язана з використанням нею податкової системи, бюджетної системи, системи соціальної допомоги для впливу на економічний розвиток країни і, перш за все, на сукупний попит та сукупну пропозицію. Тому фіскальну політику ще називають бюджетно-податковою політикою.

Велике значення при проведенні фіскальної політики має бюджетна політика держави. За певних економічних умов держава використовує принцип дефіцитного фінансування, згідно з яким видатки бюджету мають бути більшими, ніж його доходи.

Це дає можливість збільшувати державні закупки продукції, збільшувати розміри соціальної допомоги населенню і сприяє зростанню сукупного попиту.

Соціальні виплати відіграють в економіці роль вбудованих стабілізаторів, оскільки, збільшуючи соціальні виплати, можна впливати на характер сукупного попиту в країні.

Якщо в країні сукупний попит більший за сукупну пропозицію, а національний продукт менший за потенціальний, держава може використовувати такі методи фіскальної політики:

- знизити ставки податків на прибуток з метою розвитку виробництва та збільшення інвестицій;
- збільшити витрати державного бюджету і, перш за все, розмір соціальної допомоги;
- збільшити рівень субсидій, дотацій підприємствам, рівень державних інвестицій;
- знизити ставки оподаткування доходів населення;
- зменшити рівень відсоткових ставок.

В іншій ситуації, коли сукупна пропозиція більша за сукупний попит, держава здійснює протилежні за змістом дії. Крім того, держава може використати фактори, які впливають на збільшення імпорту та експорту товарів у країну через регулювання розміру державного мита.

Другим напрямом державного регулювання економіки виступає кредитно-грошова політика.

Кредитно-грошова політика – це політика, спрямована на регулювання грошової маси в країні з метою впливу на ставку банківського відсотка, розмір інвестицій та хід ділової активності.

Провідна роль у здійсненні кредитно-грошової (монетарної) політики належить Національному (Центральному) банку країни.

Основними інструментами кредитно-грошової політики виступають:

- 1 Купівля-продаж населенню та підприємцям державних цінних паперів.
- 2 Регулювання норми обов'язкових резервів для комерційних банків.
- 3 Регулювання норми міжбанківського відсотка, під який Національний банк видає кредити комерційним банкам.

Монетарна політика може бути політикою або «дорогих», або «дешевих» грошей.

Політика «дешевих грошей» включає збільшення пропозицій грошей на основі:

- зменшення норми обов'язкових резервів.
- викупування у населення державних цінних паперів.
- зменшення норми міжбанківського відсотка.

Політика «дешевих грошей» веде до зменшення норми позичкового відсотка та збільшення інвестицій, що у свою чергу сприяє зростанню виробництва.

Політика «дорогих грошей» спрямована на зменшення пропозиції грошей на основі:

- збільшення норми обов'язкових резервів;
- продажу населенню державних цінних паперів;
- збільшення норми міжбанківського відсотка.

До політики «дорогих грошей» уряд вдається, коли в країні спостерігаються високі темпи інфляції.

4 Основні моделі державного регулювання

На практиці існують дві основні моделі державного регулювання економіки: ліберальна та консервативна.

Ліберальна модель включає:

1) збільшення державного втручання в економічний розвиток;

2) націоналізацію окремих підприємств і галузей, розвиток державної власності;

3) посилення ролі держави в процесах розподілу та перерозподілу національного доходу через прогресивну систему оподаткування, збільшення доходів держбюджету та перевищення видатків над доходами;

4) активізацію соціальної політики, збільшення соціальної допомоги безробітним, непрацездатним, людям з низьким рівнем доходів;

5) створення нових робочих місць.

Основні риси консервативної моделі:

1 Приватизація державної власності, всебічний розвиток приватного підприємництва.

2 Зменшення ставок податків, перехід до регресивної системи оподаткування.

3 Скорочення витрат на соціальні програми.

4 Посилення боротьби з інфляцією шляхом збільшення рівня безробіття в країні.

5 Перехід до політики «дорогих грошей» для боротьби з інфляцією.

6 Перехід до бездефіцитного бюджетного фінансування за рахунок скорочення соціальних програм та воєнних витрат.

Кінцева мета консервативної моделі державного регулювання – забезпечення більшої свободи в дії ринкових сил, зменшення масштабів державного втручання в економіку.

Ліберальна модель державного регулювання виникла наприкінці 30-х років ХХ століття і панувала до кінця 70-х років. Але економічна криза 1974–1975 років, яка супроводжувалась високим темпами інфляції, валютною та структурною кризами, привела до переходу більшості розвинутих країн світу до консервативної моделі державного регулювання.

Тема 12. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

План

1 Загальні риси світового господарства. Основні форми міжнародних економічних відносин.

2 Міжнародна торгівля. Принцип порівняльних переваг у міжнародній торгівлі.

3 Міжнародні валютні відносини. Валютні курси.

4 Міжнародний рух капіталів. Прямі та портфельні інвестиції. Міжнародний кредит. Інтеграція.

1 Загальні риси світового господарства. Основні форми міжнародних економічних відносин

Система світового господарства склалася наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. На сучасному етапі у світовому господарстві існує близько 200 держав, у яких проживає 5,5 млрд. осіб, які розмовляють 2 796 мовами і у яких є в обігу 300 найменувань національних грошей.

За економічними критеріями розрізняють:

1) групу економічно розвинутих країн. Це приблизно 25 країн світу, серед них США, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція, Канада дають близько 50 % світового виробництва ВНП;

2) групу країн, що розвиваються. До неї належить найбільша кількість країн світу – близько 140. Це країни Африки, Азії та Латинської Америки;

3) групу країн із трансформаційною економікою, які переходять від командної економіки до ринкової. До цієї групи належить і Україна.

Ці групи країн дуже сильно відрізняються за рівнем економічного розвитку. Розрив між багатими і бідними збільшується з кожним роком, що стає надзвичайно важливою проблемою розвитку сучасного світового господарства.

Світове господарство – це сукупність національних економік, які пов'язані між собою системою міжнародного поділу праці та міжнародних економічних відносин.

Основа формулювання світового господарства – міжнародний поділ праці, який втілюється в міжнародній спеціалізації, кооперації та комбінуванні виробництва.

З розвитком НТР відбулося значне поглиблення міжнародного розподілу праці вже не тільки на рівні міжгалузевого та внутрішньогалузевого розподілу, але і у вигляді предметної, подетальної, технологічної, типорозмірної і наукової спеціалізації. В результаті підприємства, які розташовані на території будь-якої країни, стають лише окремими ланками у виробництві товарів та послуг для кінцевого споживання.

Основні форми міжнародних економічних відносин:

1 Міжнародна торгівля.

2 Науково-технічне співробітництво, обмін науково-технічною інформацією.

3 Міжнародні валютно-фінансові відносини та міжнародний кредит.

4 Діяльність транснаціональних корпорацій та створення єдиного виробництва на базі спеціалізації та кооперування.

5 Міжнародний рух капіталів. Прямі і портфельні інвестиції, створення спільних підприємств.

6 Міжнародна міграція робочої сили та спільна підготовка спеціалістів.

7 Міжнародний туризм.

Міжнародні економічні відносини є похідними від національних, але водночас вони виступають і як активний фактор розвитку національного господарства.

2 Міжнародна торгівля. Принцип порівняльних переваг у міжнародній торгівлі

Міжнародна торгівля виступає найбільш традиційною і давньою формою міжнародних економічних відносин. В основі її розвитку і ефективності лежить принцип порівняльних переваг, суть якого полягає в тому, що кожна країна має спеціалізуватись на виробництві тих товарів та послуг, альтернативна вартість яких у неї нижча, ніж в інших країнах. Порівняльна перевага залежить не від абсолютних, а від відносних затрат.

Принцип порівняльних переваг був відкритий англійським економістом Д. Рікардо. Спеціалізація країн на виробництві певних товарів та послуг не тільки зменшує затрати на їх виробництво, але й зменшує кількість та якість товарів на світових ринках.

Крім цього, на світові ціни впливає співвідношення попиту та пропозиції, курс валют, характер поставок продукції, умови і терміни розрахунків.

Характерною тенденцією розвитку світової торгівлі є підвищення значення державного та міждержавного регулювання зовнішньої торгівлі.

Державне регулювання виходить або з принципу вільної торгівлі, коли держава майже не втручається в процес зовнішньої торгівлі, або політики протекціонізму, яка використовує систему

державного мита, квоти та інші методи захисту вітчизняного виробництва від іноземної конкуренції.

Держава також контролює співвідношення обсягів експорту та імпорту у країні, стан торговельного балансу.

3 Міжнародні валютні відносини. Валютні курси

Міжнародні валютні відносини – це сукупність відносин, які складаються у світовому господарстві з приводу функціонування грошей у сфері економічного обороту між країнами.

Важливим елементом валютних відносин є встановлення валютних курсів.

Валютний курс – це ціна грошової одиниці валюти однієї країни, виражена в грошових одиницях валюти іншої країни.

Валютний паритет – це законодавчо встановлюване співвідношення між двома валютами, яке лежить в основі валютного курсу.

Фактори, які впливають на валютний курс:

1 Зростання попиту на товари та послуги певної країни приводить до зростання курсу її валюти.

2 Зростання доходів населення в одній країні порівняно з іншою призводить і до зменшення курсу її валюти.

3 Зміна внутрішніх цін в одній країні відносно внутрішніх цін в іншій країні, також впливає на курс валют. Якщо ціни в першій країні зростатимуть, а в другій – залишатимуться незмінними або впадуть, то курс валюти першої країни падатиме, а другої – зростатиме.

4 Політика «дорогих грошей». Якщо та чи інша країна проводитиме цю політику, то відсоткові ставки в ній збільшуватимуться і це призведе до збільшення курсу національної валюти.

У результаті ці фактори будуть впливати на попит на національну валюту певної країни. Пропозиція валюти буде залежати від політики її Центрального банку. Співвідношення попиту та пропозиції певної валюти буде визначати її ринковий валютний курс.

4 Міжнародний рух капіталів. Прямі та портфельні інвестиції. Міжнародний кредит. Інтеграція

Міжнародна спеціалізація і кооперація виробництва, вивіз товарів і капіталів виступають дуже важливою рисою світового господарства.

Перш за все зростає роль *транснаціональних корпорацій (ТНК)* – це величезні національні компанії окремих країн, які виходять за межі своєї країни, і ведуть активну міжнародну діяльність на основі створення філіалів своїх підприємств за кордоном.

Виникнення таких міжнародних виробничих комплексів, єдність яких забезпечується численними виробничими, фінансовими та управлінськими зв'язками, пов'язано з вивозом капіталу.

Вивіз капіталу відбувається в таких формах:

1 Вивіз промислового (функціонуючого) капіталу у вигляді прямих та портфельних інвестицій.

Прямі інвестиції – це коли за кордоном гроші вкладаються в будівництво нових підприємств, які належать вкладнику капіталів на базі отримання контрольного пакета акцій (не менше 25 % акціонерного капіталу).

Портфельні інвестиції – створення спільних підприємств, в яких закордонним інвесторам належить певна кількість акцій, які надають права встановлення прямого контролю.

2 Вивіз позичкового капіталу у вигляді міжнародних позик, які надають як окремі держави, так і великі міжнародні банки.

Розмір прямих інвестицій зараз досить великий і постійно зростає. ТНК використовують відмінності між країнами у рівні витрат виробництва, і передусім – заробітної плати. Тому трудоємні виробництва, пов'язані переважно із складанням кінцевої продукції, переміщуються в країни з низьким рівнем заробітної плати.

Вивіз позичкового капіталу здійснюється у вигляді приватних і державних позик через систему міжнародного кредиту.

Види міжнародного кредиту:

1 За строками розрізняють:

- короткострокові (до одного року);
- середньострокові (до трьох – п'яти років);
- довгострокові (понад п'ять років).

2 За формою надання розрізняють товарні та валютні кредити.

3 За цільовим призначенням бувають:

пов'язані кредити – для фінансування певних цільових програм;

інвестиційні кредити – призначені для капіталовкладень у певні об'єкти;

комерційні кредити – у вигляді готових товарів та послуг;

фінансові кредити – для будь-яких цілей.

У процесі розвитку міжнародного кредиту виникають транснаціональні банки (ТНБ) – національні банки певних країн, які надають величезні міжнародні кредити.

Крім ТНБ, існує цілий ряд міжнародних валютно-фінансових організацій, які активно беруть участь у формуванні міжнародних кредитів та інвестицій.

До них належать:

1 Міжнародний Валютний Фонд (МВФ) – міжнародна акціонерна організація, створена в 1944 р. сьогодні до МВФ входить понад 170 держав, серед них і Україна. Головним акціонером МВФ є США (квота – 19,62 % статутного фонду).

МВФ надає короткострокові кредити для покриття дефіциту платіжного балансу, регулює валютні курси, сприяє конвертованості валют, веде багатосторонню систему платежів і розрахунків.

2 Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), або Світовий банк.

Він має філіали: Міжнародну фінансову корпорацію (МФК) і Міжнародну асоціацію розвитку (МАР). Заснований у 1944 р. як акціонерний банк.

МБРР – надає довгострокові кредити на державні програми лише урядам і центральним банкам країн. Основна маса кредитів спрямовується на розвиток виробничої інфраструктури і сільського господарства.

3 Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) – акціонерний банк, 50 % капіталу якого належить виконавчому органу ЄЕС – Комісії Європейських співтовариств.

ЄБРР створений для сприяння економічним реформам у постсоціалістичних країнах. Він надає кредити на великі проекти в галузях енергетики, транспорту, зв'язку, сприяє формуванню в цих країнах ринкових структур.

Виникнення і діяльність міжнародних фінансово-валютних організацій відображає якісно новий етап розвитку сучасного світового господарства – етап економічної інтеграції.

Економічна інтеграція – це зближення і взаємопереплетіння національних економік, проведення узгодженої державної економічної політики між різними країнами світу.

Її характеристика:

1 Усунення адміністративних і економічних бар'єрів між країнами, вільне переміщення товарів, капіталів і робочої сили між ними.

2 Зближення економічних умов діяльності підприємств, зближення законодавств, формування єдиної системи кредитування.

3 Міждержавне регулювання економічних процесів, проведення єдиної економічної політики.

4 Формування єдиного регіонального господарського комплексу, де кожна держава виступає невід'ємною складовою частиною.

Тема 13. ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

План

- 1 Причини виникнення та суть глобальних проблем.
- 2 Класифікація глобальних проблем.
- 3 Міжнародне співробітництво у вирішенні глобальних проблем.

1 Причини виникнення та суть глобальних проблем

Глобальні проблеми — це всезагальні проблеми, що відзначаються загальнопланетарним за своїми масштабами і значенням характером, пов'язані з життєвими інтересами народів усіх країн, становлять загрозу життю для всього людства і можуть бути вирішені спільними діями всіх країн світу. Серед глобальних проблем найчастіше фігурують проблеми миру та роззброєння, екологічна, демографічна, енергетична, сировинна, продовольча, подолання бідності та відсталості, проблема освоєння та використання ресурсів Світового океану, освоєння та використання космосу. Дослідження цих проблем дає змогу помітити, що вони тісно взаємопов'язані, зокрема, енергетична та сировинна проблеми співвідносяться з екологічною, екологічна з демографічною, демографічна з продовольчою і т. д.

Найзагальнішою причиною загострення глобальних проблем є криза індустріальної цивілізації внаслідок:

- низького рівня технологічної культури виробництва;
- безсистемної, безконтрольної, безмежної утилізації ресурсів природи;
- максимізації, а не оптимізації темпів економічного зростання;
- домінування технократичного підходу до виробництва;
- масштабного впливу людської діяльності на навколишнє середовище і необмеженого вторгнення людини в біосферу;
- швидкої урбанізації населення, зростання гігантських мегаполісів, що супроводжується скороченням сільськогосподарських угідь, лісів, бурхливою автомобілізацією;
- поглиблення суперечностей між світовим економічним простором і соціальним прогресом.

Глобальні проблеми є об'єктами дослідження ряду наук: світової економіки, соціології, права, біології, географії, екології, океанології та ін. Нині почала розвиватись глобалістика, яка пропонує вивчення зазначених проблем у трьох послідовних рівнях — глобальному, регіональному, національному. Глобалістика — це самостійна галузь знань про найзагальніші, планетарні проблеми сучасного і майбутнього розвитку людської цивілізації. Глобальні проблеми мають яскраво виражений економічний аспект. Вони впливають на структуру відтворення, на динаміку економічних процесів, на пошуки ефективних форм і

методів управління. Успішне вивчення глобальних проблем можливе лише в рамках аналізу всієї системи світового господарства.

2 Класифікація глобальних проблем

Особливості глобальних проблем:

- вони мають загальнопланетарний характер, є принципово важливими для всього людства;
- безпосередньо стосуються життєвих інтересів усіх верств населення, усіх країн і народів планети;
- мають взаємопов'язаний характер і суттєво впливають на всі сфери суспільного життя;
- відображають поглиблення та удосконалення світогосподарських зв'язків;
- потребують залучення колосальних технологічних, фінансових, трудових, інформаційних ресурсів, невідкладних і рішучих дій на основі колективних і скоординованих зусиль усього світового співтовариства;
- можуть бути успішно вирішені лише за умови створення адекватної моделі стійкого розвитку людської цивілізації.

За походженням, характером і способам вирішення глобальні проблеми класифікуються на такі три групи. До першої групи належать проблеми, які виникають у сфері взаємодії природи і суспільства — надійне забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством, збереження природного навколишнього середовища, освоєння ресурсів Світового океану, оволодіння космічним простором. Друга група — це проблеми соціально-економічних і воєнно-політичних відносин, а саме: відносини між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються; відносини між розвинутими країнами і постсоціалістичними країнами та державами різних соціально-економічних устроїв; подолання економічної відсталості багатьох країн, проблеми роззброєння і збереження миру; локальні, регіональні та міжнародні кризи. Третя група охоплює проблеми, пов'язані з розвитком людини, забезпеченням її майбутнього, зростанням народонаселення, боротьбою із зубожінням, голодом, хворобами, наркоманією.

3 Міжнародне співробітництво у вирішенні глобальних проблем

Вирішення глобальних проблем можливе лише за умови невідкладності й рішучості дій, колективних і скоординованих зусиль світового співтовариства.

Основними сферами міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем є:

- роззброєння і конверсія;
- ліквідація зон екологічного лиха;
- встановлення уніфікованих норм та правил природокористування;
- сприяння країнам, що розвиваються, у вирішенні проблем злиднів, голоду, хвороб, неграмотності;
- освоєння інформаційних технологій, формування єдиного інформаційного простору.

Основні форми міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем:

- обмін ініціативами у реальних універсальних міжнародних форумах, системи ООН/ЮНЕСКО, Ради Європи, ЄС тощо;
- проведення міжнародних переговорів, зустрічей, випробування зброї, соціальні, екологічні та інші процеси;
- реалізація спільних проектів і програм;
- передача технологій;
- виділення кредитів;
- реформування системи ціноутворення на світові природні ресурси;
- надання країнам, що розвиваються, доступу на світовий ринок;
- загальнопланетарні та регіональні угоди під егідою ООН та інших міжнародних організацій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Базовий

1 Вечканов, Г. С. Макроэкономика [Текст] : пособие для подготовки к экзамену / Г. С. Вечканов, Г. Р. Вечканова. – 5-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 216 с.

2 Государственное регулирование рыночной экономики [Текст] : учебник / под ред. В. И. Кушлина. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : РАГС, 2003. – 828 с.

3 Киреев, А. Прикладная макроэкономика [Текст] : учебник / А. Киреев. – М. : Международные отношения, 2006. – 454 с.

4 Курс экономической теории. Общие основы экономической теории. Микроэкономика. Макроэкономика. Основы национальной экономики [Текст] : учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Дело и Сервис, 2001. – 673 с.

5 Макроекономіка [Текст] : навч. посібник / В. М. Соболев, О. Д. Борович [та ін.], за заг. ред. В. М. Соболева. – Харків : УкрДАЗТ, 2008. – 310 с.

6 Макроекономіка у запитаннях та відповідях [Текст] : навч. посібник / О. С. Кривцов, В. М. Бережний, В. М. Онегіна. – Харків : Факт, 2003. – 199 с.

7 Матвеева, Т. Ю. Введение в макроэкономику [Текст] : учеб. пособие / Т. Ю. Матвеева. – М. : ГУ ВШЭ, 2002. – 510 с.

8 Мэнкью, Н. Г. Принципы экономики [Текст] : учебник / Н. Г. Мэнкью. – СПб. : Питер, 2001. – 493 с.

9 Солонінко, К. С. Макроекономіка [Текст] : навч. посібник / К. С. Солонінко. – К. : ЦУЛ, 2002. – 319 с.

10 Сотников, В. И., Макроэкономика в структурно-логических схемах [Текст] : учеб. пособие / В. И. Сотников, О. А. Сотникова. – Харьков : ИД «ИНЖЕК», 2005. – 240 с.

11 Харкянен, Л. В. Макроекономіка [Текст] : навч. посібник / Л. В. Харкянен. – К. : Каравела, 2006. – 174 с.

12 Экономическая теория [Текст] : учебн. для вузов / под ред. А. И. Добрынина, Л. С. Тарасевича. – 3-е изд., доп. и испр. – СПб.: Питер, 2004. – 544 с.

13 Ажнюк, М. О. Основи економічної теорії [Текст] / М. О. Ажнюк. – К. : Знання, 2015. – 368 с.

14 Чухно, А. А. Сучасні економічні теорії [Текст] / А. А. Чухно. – К. : Знання, 2016. – 878 с.

Допоміжний

15 Вечканов, Г. С. Современная экономическая энциклопедия [Текст] / Г. С. Вечканов, Г. Р. Вечканова. – СПб. : Лань, 2002. – 879 с.

16 Государственное регулирование рыночной экономики [Текст] : учеб. пособие / И. И. Столяров, В. Е. Гаврилова, М. А. Сажина [и др.]. – М. : ДЕЛО, 2002. – 279 с.

17 Державне регулювання економіки [Текст] : підручник / І. Р. Михасюк, Л. А. Швайка. – Львів: Магнолія плюс, видавець СПД ФО «В.М. Піча», 2006. – 220 с.

18 Дідівська, Л. І. Державне регулювання економіки [Текст] : навч. посібник / Л. І. Дідівська, Л. С. Головка. – 6-те вид., випр. і допов. – К. : Знання, 2007. – 215 с.

19 Економічна політика [Текст] : навч. посібник. – 3-тє вид., без змін. – К.: КНЕУ, 2007. – 196 с.

20 Заболоцький, Б. Ф. Національна економіка [Текст] : підручник / Б. Ф. Заболоцький. – Львів :Новий Світ-2000, 2009. – 581 с.

21 Заболоцький, Б. Ф. Перехідна економіка [Текст] : посібник / Б. Ф. Заболоцький. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 511 с.

22 Круш, П. В. Інфляція: суть, форми та її оцінка [Текст] : навч. посібник / П. В. Круш, О. В. Клименко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 287 с.

23 Национальное счетоводство [Текст] : учебник / под ред. Б. И. Башкатова. – 2-е изд. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 606 с.

24 Пухтаєвич, Г. О. Аналіз національної економіки [Текст] : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / Г. О. Пухтаєвич. – К. : КНЕУ, 2003. – 146 с.

25 Симоненко, В. К. Основи єдиної системи державного фінансового контролю в Україні (макроекономічний аспект) [Текст] / В. К. Симоненко, О. І. Барановський, П. С. Петренко. – К. : Знання України, 2006. – 279 с.

